

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

לא יסור שְׁבֵט מִיְהוּדָה – ירושלים היא הבירה

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

פרשת ויחי פותחת בהכרזה חד משמעית (מכמה בחינות), כי יוסף הוא מנהיגם של בני יוסף ולו משפט הבכורה. לכן, זכה יוסף גם לנחלה כפולה:

"וַאֲנִי נָתַתִּי לְךָ שְׂכָם אֶחָד עַל אֲחִידְךָ אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחַרְבֵי וּבְקִשְׁתַּי" (בראשית מ"ח כב).
גם בסוף הפרשה, האחים מכירים בזה שיוסף הוא השליט והוא גם זה שמחזיק בידיו את מפתח הגאולה. לעומת זאת, בברכות המופיעות במרכז הפרשה, יעקב אבינו חידש חידוש גדול: המלכות תגיע בסופו של דבר אל שבט יהודה. וז"ל הכתוב:
"לא יסור שְׁבֵט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֶק מִבֵּין רַגְלָיו עַד כִּי יָבֹא שִׁילּוֹ (שילה-כתיב) וְלוֹ יִקָּהֵת עַמִּים" (שם מ"ט ז).
אכן, מימי יוסף ועד לימי דוד, לא מצינו מנהיגים מצאצאי יהודה למעט עתניאל בן קנז.
לפני יציאת מצרים הנהגה הייתה בידי בני אפרים, שאף ניסו להחזיר את העם לארץ ישראל לפני שליחותו של משה.
סגנו של משה רבנו היה יהושע בן נון משבט אפרים. בימי השופטים, שבט יהודה לא רק שלא הנהיג, אלא שהיה משועבד פלישתים, כמו שמוכח מאי אזכורו בשירת דבורה, ומדבריהם המפורשים של בני שבט יהודה לשמשון:
"וַיִּירָדוּ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים אִישׁ מִיְהוּדָה אֶל סַעֲיָף סַלְעַ עֵיטָם וַיֹּאמְרוּ לְשִׁמְשׁוֹן הֲלֹא יִדְעָתָּ כִּי מַשְׁלִים בָּנוּ פְּלִשְׁתִּים וַיְמַה זֹאת עָשִׂיתָ לָּנוּ (שופטים ט"ו יא).
גם בימי שאול הפלישתים שלטו בשטחי שבט יהודה, נציב פלשתי ישב בבית לחם (דב"ה"א י"א טז). כשהפלישתים נערכו למלחמה עם גולית, הם קבעו את מחניהם בשטח של שבט זה, מה שמוכיח שהם הרגישו שם בטוחים. וז"ל הכתוב:
"וַיֹּאסְפוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת מַחֲנֵיהֶם לְמַלְחָמָה וַיֹּאסְפוּ שָׂכָה אֲשֶׁר לַיהוּדָה" (שמואל א י"ז א).

ברכת המנהיגות והמלכות ליהודה התקיימה רק בימי דוד.
כך גם הסביר הרמב"ן: "לא יסור שבט מיהודה - אין ענינו שלא יסור לעולם, כי כתוב (דברים כח לו) יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך, ... אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, ... כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות, ... כי לא היה ליהודה שבט קודם דוד, כי אף על פי ששבטו נכבד ונוסע בתחלה, אין שבט רק למלך ומושל... והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל. והוא מה שאמר דוד ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם ... אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר. וזה שנאמר (שם ב יג ה) כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו".
משמעות דבריו היא, כי בברכה לא כלולה הבטחה למלכות ללא הפסקה, כי אם יחטאו יגלו ותבטל המלכות, ועוד כי מימוש ההבטחה יתחיל רק בימי דוד המכונה שבט.
דוד המלך לא רק חידש את המלכות, אלא גם בנה את ירושלים, והכריז עליה מכאן ולהבא, כבירתו הקבועה של עם ישראל, הן מן הבחינה הרוחנית-קדושתית והן מהבחינה הפוליטית מדינית. לכן, צריך להבין מדוע כשפרץ מרד אבשלום, דוד עזב בחפזה את העיר ולא התבצר בה. וז"ל הכתוב:
"וַיֹּאמֶר דָּוִד לְכָל עַבְדָּיו אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּירוּשָׁלַם קוּמוּ וְנִבְרַחְתֶּה כִּי לֹא תִהְיֶה לָּנוּ פְּלִיטָה מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם מִתְּרוּ לְלָכֶת פֶּן יִמָּהַר וְהִשְׁגָּנוּ וְהִדִּיתָ עָלֵינוּ אֶת הַרְעָה וְהִפָּה הָעִיר לְפִי חֶרֶב" (שמואל ב ט"ו יד).
ההסבר נמצא כמה פסוקים מאוחר יותר. הכהנים הגדולים, אביתר וצדוק, רצו להצטרף אל דוד ולהביא עמם את ארון הברית. דוד התנגד לכך בנימוק הבא:
"וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְצִדּוֹק הֲשֵׁב אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים הָעִיר אִם אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֵי יְקֹנָן וְהִשְׁבַּנִּי וְהִרְאֵנִי אֹתוֹ וְאֵת נְוָהוּ: וְאִם פֹּה יֹאמֶר לֹא תִפְצְתִּי בְּךָ הֲנִי יַעֲשֶׂה לִּי פֶּאֶשֶׁר טוֹב בְּעֵינָיו" (שמואל ב שם כה-כו).
דוד הכריז כי מפעל חייו - בנין ירושלים כבירת מדינת היהודים הראשונה וההכנות לבנין בית המקדש, מרכז חייו הרוחניים של עם ישראל, עומדים עתה בזמן מרד אבשלום למבחן. אם אכן הוא צודק בדרכו, הקב"ה יחזיר אותו דווקא לשם, לכן אין טעם להילחם מתוך העיר ולתת לאבשלום סיבה להרוס אותה. אין גם טעם להחזיר את הארון לתקופת הנדודים.
מעתה ועד עולם ירושלים תהיה בירת עם ישראל הקבועה והנצחית.

לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סגן	לע"נ הרב ישראל רוזן ז"ל נלביע י"ג בחשוון תשע"ח	לע"נ ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלביע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלביע ט' בכסלו תשס"ט
לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלביע ח' באייר תשע"ו	לע"נ הרב שלמה מרזל ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלביע י' באייר תשע"א	לע"נ הרב ראובן אברמן ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלביע ט' בתשרי תשע"ו	לע"נ אסתר שמש ע"ה נלביע כ' באב תשע"ז	לע"נ מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלביע י"ז בסיוון תשע"ד

לע"נ בן ציון גרוסמן נלביע כ"ג בתמוז תשע"ז
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה באנציקלופדיה התלמודית

חולה

מי מאובחן כחולה לענייני ההלכה?
האם מי ששיניו כואבות נחשב כחולה?

מתוך כרך יג של האנציקלופדיה התלמודית, ערך חולה, פרק א

וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר לְיוֹסֵף הִנֵּה אָבִיךָ חָלָה. (מח, א)

גדרו: מי שתשש כח כל הגוף וכשל כחו מחמת החולי עד שאינו יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המיטה, הוא חולה, והוא הנקרא - לענין לצוואתו ומתנתו - שכיב מרע (עי' רמב"ם זכיה ומתנה פ"ח ה"ב וטושי"ע חו"מ רנ ה). וכמו שתירגמו אונקלוס ויונתן בן עוזיאל 'הנה אביך חלה' (כאן) - שכיב מרע. וכן אמרו על חולה: קציר ורמי בערסיה (בבא בתרא קנד א), היינו חולה - שנפשו קצרה מחמת חולייו (ר"ן נדרים מט ב) - ומוטל במטתו (מגיד משנה זכיה ומתנה שם ה"א). וכן מצינו שהנופל למשכב הוא חולה בנוגע לדחיית איסורים (רמב"ן בתורת האדם שער המיחוש; שו"ע אורח חיים שכח יז), ולבקר-חולים (עי' רמ"א בשו"ע יו"ד שלה ג), ולברכת הודאה של חולה שהבריא (רמב"ן שם ענין הודאה) בניגוד לבריא שהולך על רגליו בשוק (ב"ב שם: מהלך על רגלוהו). וכך כתוב בחולה שהבריא 'אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו' (שמות כא יט), היינו על בוריו (מכילתא שם; אונקלוס שם), שנשען על כחו (רש"י סנהדרין עח ב), ולא יהיה צריך כח אחר להישען עליו (רמב"ם רוצח פ"ד ה"ד). שאם אתה אומר ש"על משענתו" היינו על מקלו, חולה הוא (ל"ב מדות של ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי מדה כו), שאפילו הנוטה למות יכול להלך על משענתו (רמב"ם שם).

ויש שאף מי שרועד מפני חולייו וכשלון כחו נקרא חולה (רמב"ם ביאת מקדש פ"ז ה"ב הי"ב בנוגע לעבודה במקדש). וכן כשחלה כל גופו ממיחוש, שאף על פי שהוא הולך הרי זה כנופל למשכב (רמ"א בשו"ע או"ח שם בנוגע לאיסורים על פי מגיד משנה שבת פ"ב ה"י) ואפילו החושש באבר אחד ומצטער כל כך עד שחלה ממנו כל גופו, יש שהוא בכלל חולה (רמ"א שם ג ומגן אברהם ס"ק ג בנוגע לאיסורים, אך לענין שכיב מרע לא הוזכר זה, ומשמע שדוקא בנפל למשכב). אבל החושש באבר אחד - ואין החולי כולל כל גופו - כגון החושש בראשו או בעיניו או בידו או ברגלו וכיוצא בהם, הרי הוא כבריא לכל דבריו (רמב"ם ריש זכיה ומתנה; טושי"ע חו"מ רנ ה). וכן החושש במתניו או בשיניו (רמב"ן בתוה"א שם על פי משנה שבת קיא א בנוגע לאיסורי שבת). או בגרונו (שם ע"פ ברכות לו א) וכן מחוסר אבר הרי הוא כבריא (רמב"ם שם; תוס' עבודה זרה ו א ד"ה אתך). וכן מי שיש לו מיחוש בעלמא והוא מתחזק והולך כבריא, אינו בכלל חולה (תוה"א שם; שו"ע או"ח שכח א). ואפילו שכואב לו מאוד אינו נקרא "חולה" אלא "חושש" (תוה"א שם ע"פ ע"ז כח א). ויש שנראה מדבריהם שכשכואב לו מאוד הוא בכלל חולה (עי' ביאור הגר"א סי' שכח סוסי"ק א).

החושש בעיניו, יש שהוא בכלל חולה, מפני שיש בו סכנה (רמב"ם שם שבת פ"ב ה"ד ע"פ עבודה זרה כח ב, והיינו כשיש לו הסימנים שנאמרו שם), והוא כחולי שבכל הגוף (רמ"א בשו"ע יו"ד רסב בענין מילה ע"פ נימוקי יוסף יבמות ריש פ"ח). החושש במעיו הוא חולה (רש"י שבת קלד א ד"ה יבטלו). יולדת כל שלשים יום יש לה דין חולה (עי' שבת קכט א ורש"י ד"ה כל צרכי), וכן קטן יש לו דין חולה שאין בו סכנה (עי' רמ"א שכח יז בשם ראשונים) וכתב החזון איש (או"ח סי' נט ס"ק ד) שבזמן הזה, שמצוי חלאים בתינוקות, כל שיש ספק שייגרם לו קלקול מעיים וכיוצא, הוא בכלל ספק סכנה.

יש שהזכירו חולה ואין הכוונה לחולה ממש, כגון:

- החולים ומשמשיהם פטורים מן הסוכה (סוכה כה א), שאפילו חש בראשו וחש בעיניו - שאינו בכלל חולה - פטורים (תוספתא סוכה פ"ב וברייתא בגמ' שם כו; רמב"ם סוכה פ"ו ה"ב; טושי"ע או"ח תרמ ג)
- חולה שהוזכר בקטן לענין התענית ביום הכפורים (עי' יומא פב א), הכוונה לכחוש ותשוש כח (רש"י שם), וחלש בטבעו (מאירי שם).
- ההנקה, שנאמר לתינוק חולה עד חמש שנים (טושי"ע יו"ד פא ז על פי תוס' שבת ס א וכתובות ס א), הכוונה לאו דוקא לחולה, אלא כחוש (ש"ך שם ס"ק יט).
- אותה שאמרו על תלמידי חכמים שנקראים חולים (עי' נדרים צט א: מאן חולים רבנן), הכוונה לאו חולים ממש, אלא רבנן אף בבריאותם הם תשושי כח מפני שהתורה מתשת כחם (ר"ן שם).

יש שנקרא חולה במובן זה שאם לא יעשו לו דבר ידוע ייעשה חולה, כגון:

- הכל חולים הם אצל מילה (פסחים סט א), שהכוונה שאם לא ירחצו את הקטן בחמין אינו ראוי למילה (רש"י שם).
- הכל חולים הם אצל הקור, שאם לא יתחממו ייעשו חולים (עי' מרדכי שבת פ"א סי' רנ ושו"ע או"ח רעו ה).
- סתם מניקות חולות הן, אם לא יפחתו ממעשה ידיה ולא יוסיפו לה על מזונות (כתובות סה ב), אף על פי שלא נראה בה חולי (שיטה מקובצת שם).
- הרעב, אם גבר עליו הרעב ביותר ועלול לבוא לידי חולי אם לא יאכל (מור וקציעה או"ח שכח לג). ויש שהרעב והצמא - סתם - הוא בכלל חולה (עי' רמב"ם תפלה פ"ה ה"ב: הרי הן בכלל חולים, אם יש בהם יכולת לכיין יתפללו ואם לאו אל יתפללו וכו', ועי' פיהמ"ש פסחים סופ"ד: חולי הרעב).
- וכן קראו לאדם מעונג ומפונק בשם אסטניס (עי' ברכות טז ב, ועוד), שהוא בלשון יון: חולה (ערוך השלם עי' אסתניד; אסתניס)

חולה.
אדם שלקה במחלה המתשת
כח כל גופו או מסכנת חייו.
פרקים:
א. גדרו;
ב. בחזקת חיים;
ג. טבעו;
ד. במצוות;
ה. בתורת אנוס;
ו. חיוב רפואתו;
ז. כשיש בו סכנה;
ח. הקל הקל;
ט. רפואה שאינה בדוקה;
י. מחלות של סכנה;
יא. קביעת הסכנה;
יב. באיסורים כשאין סכנה;
יג. בברכות ותפלות.

במצוות: אף על פי שהחולה חייב במצוות כל זמן שאינו אנוס מלעשותן (ריטב"א סוכה כה א), ואף בתלמוד תורה הוא חייב (עי' רמב"ם תלמוד תורה פ"א ה"ח), מצינו כמה מצוות שנתמעט מהן החולה או שהקלו עליו באופן עשייתן:

- חולים ומשמשיהם פטורים מן הסוכה (משנה סוכה כה א)
- החולה פטור מלעלות לרגל לירושלים בשלוש הרגלים (משנה חגיגה ב א)
- החולה פטור ממצות קימה והידור, ואינו חייב לעמוד אפילו מפני הנשיא (ר' יוחנן מועד קטן כז ב)
- בהנחת תפילין המצטער בחוליו ואין דעתו מיושבת עליו פטור שמא מתוך הצער יסיח דעתו מהן (בית יוסף או"ח לח ורמ"א בשו"ע שם).
- בקריאת שמע, שאסור לקרוא כשהוא שוכב פרקדן, היינו על גביו או על פניו (ברכות יג ב) - אם הוא חולה, נוטה מעט לצדו וקורא (רמב"ם קריאת שמע פ"ב ה"ב וטושי"ע סג א). והוא הדין בתפילה, שהחולה מתפלל אפילו שוכב על צדו (רמב"ם תפילה פ"ה ה"ב וטושי"ע שם צד ו).
- בהגדת עדות ובחליצה, שמצותן לכתחילה מעומד, הקלו בחולה שעושה אותם מיושב (עי' שו"ע חו"מ יז א ורמ"א אבן העזר קסט יב).
- באכילת מצה הקלו על החולה, שאם אינו יכול לאכול מצה יבשה, שורין לו מצה במים (פסחים מא א והרי"ף שם)
- חולה שמת לו קרוב שחייב להתאבל עליו, אין מודיעים לו, שמא תטרף דעתו עליו; ואם נודע לו, אין קורעים את חלוקו (מועד קטן כו ב; רמב"ם אבל פ"ח ה"ד; טושי"ע יו"ד שלו א)

מתפללים לרפואתם השלימה של:		
הרב אביחי ניסן בן חיה	רועי משה אלחנן בן גינה דב"ר	אליעזר יוסף בן חנה ליבא
דוד חיים בן רסה Rassa	יהושפט יחזקאל בן מילכה	ליליאן בת פורטונה
אורנית מרים בת דליה	פריאל דפנה חיה בת שרה	יפה בת רחל יענטע
בתוך שאר חולי עם ישראל		

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.

בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ט)

Illinois, USA

אילינוי, ארצות הברית
סיון תשע"ב

פונדקאות

שאלה

- זוג שבאו אליי הציעו לפניי שאלה מורכבת בעניין הפריה, וברצונם לפעול רק בהתאם לעקרונות המקובלים על הרבנים, בין בארצות הברית ובין בארץ ישראל.
- לפני כמה שנים האישה עברה עקירת רחם מלאה. הרופאים הוציאו מגופה ביציות קודם שכרתו את הרחם וכלי ההפריה, כדי לשמור על סיכוי להולדת ילדים. במצב זה, האופן שנשאר להם להוליד ילדים הוא לקחת מזרעו של הבעל ומן הביציות שהוציאו מהאישה ולהפרות את הביצית בזרעו של הבעל במבחנה, ואחר כך להעביר את החומר לרחמה של אם פונדקאית. על תהליך כזה התעוררו כמה שאלות, ואלו הן:
- א. האם התהליך עצמו מותר?
 - ב. מי יכולה להיות האם הפונדקאית ומי אסורה?
 - ג. אם מותר לעשות כן והאם הפונדקאית תהיה גויה, האם יצטרך הילד הנולד להתגייר?

ד. אם ייוולד בן זכר, האם יהיה חייב בפדיון הבן?

ה. אם האם הפונדקאית תהיה אישה יהודייה ונשואה, האם קיים חשש ממזרות ח"ו לילד?
אם יהיה מותר להוליד ילד בדרך זה, הזוג מעוניין שלא יהיו חששות וספקות כלל ליהדותו של הילד, לא לשיטת האשכנזים ולא לשיטת הספרדים (אם יש הבדל ביניהם), כדי שבעז"ה לא יהיו לו בעיות ייחוס, לא בארצות הברית ולא בארץ ישראל.

תשובה

פונדקאות¹

לעידוד מימוש רצונם הטבעי של כל בני זוג לזכות בפרי בטן יש מקורות מחשבתיים והלכתיים. לעקרונות של חלק מהאבות והאימהות יש מקום חשוב בפניותיהם ותפילותיהם, שהפכו סמל לדורות. נביא לכך שתי דוגמאות: הראשונה, מיצחק ורבקה, שם נאמר (בראשית כה, כא): "וַיַּעֲתֶר יִצְחָק לְה' לֵנֶכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא, וַיַּעֲתֶר לוֹ ה' וַתִּהְיֶה רַבָּקָה אִשְׁתּוֹ". השנייה, מדברי רחל (שם ל, א): "וַתֵּרָא רַחֵל כִּי לֹא יֵלְדָה לְיַעֲקֹב, וַתִּקְנֶא רַחֵל בְּאַחֲתָהּ, וַתֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב, הֲבָה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי". רצון טבעי זה מעוגן גם בחובה ההלכתית המוטלת על האיש במצוות "פרו ורבו"² ומצוות "שִׁבְתָּ"³. לכן יש מצווה רבה לכל מי שבידו לסייע בתחום זה. מול כל חשש הלכתי, כמו שנפרט בהמשך, חייבת להדהד באוזנינו ביקורתם של חז"ל על תשובתו של יעקב לרחל (בראשית שם, ב): "וַיִּחַר אֵף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר הֲתַחַת אֲלֵהִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָּ פְּרִי בְטֶן?": "אמר לו הקדוש ברוך הוא: כך עונין למעיקות?!" (בראשית רבה פרשה עא).

עלינו להודות לקב"ה על ההתפתחות וההתקדמות של הרפואה בתחום זה, ולעשות כל מאמץ כדי לתעל את הידע המדעי והיכולת הטכנולוגית לאפיקים רצויים ומותרים על פי ההלכה.

אכן יש הסכמה בין הפוסקים, שזוג שאין ביכולתו הרפואית להביא ילדים לעולם בדרך הטבעית, פתוחה⁴ בפניהם האפשרות של הבאת ילדים באמצעות אם פונדקאית⁵. יש מקום לומר שבמצב שבו נמצא זוג זה, זו גם הדרך המועדפת⁶.

נוסיף ונאמר, כי גם הפוסקים הסבורים כי אין קשר הלכתי בין ההורים הביולוגים לצאצא⁷ אינם מכחישים כי ביולוגית ההורים שנתנו את הזרע והביצית הם הורי הילד, ואינם יכולים להתעלם מהפתרון שדרך זו מציעה, ומן החסד העצום ומניעת החסר הנורא שפתרון טכנולוגי רפואי זה מציע לזוגות הנמצאים במצוקה קשה כזו.

מדינות מתוקנות רבות התמודדו עם השאלות המוסריות המלוות הליך זה. אחת הבעיות אשר בגינם נדרשו מדינות לקבוע חקיקה ופיקוח על הליך זה הוא החשש של ניצול הנשים הפונדקאיות. נדגיש ונקבע כי הדרישה למנוע ניצול כזה היא נכונה הן מהבחינה ההלכתית⁸ והן מהבחינה המוסרית⁹, ושמירת החוק גם היא חלק מהחובה ההלכתית¹⁰.

אין בתשובה זו היתר להשתמש בפתרון זה מטעמי נוחיות או בכל מקרה אחר שהאם יכולה להרות וללדת צאצא בריא¹¹ ללא סיכון של חייה¹².

עידוד וחיוק נשים שבחרו לעזור לזוגות שמצאו עצמם ר"ל במצב קשה כזה הוא חשוב, ופעמים רבות שיש בכך מעשה חסד כפול לשני הצדדים, לזוג ולפונדקאית.

נפרט עתה את השאלות ההלכתיות הכרוכות בפונדקאות. נקדים כי אין דרך אחת אידיאלית במצב זה, ובכל דרך מוצעת עולות בעיות הזקוקות לפתרונות הלכתיים.

סדר הדברים הוא גם המלצתנו ההלכתית לסדר העדיפות מבין האפשרויות השונות.

א. יש הסכמה בין הפוסקים כי בנטילת זרע האב לצורך הפריית ביצית האם אין¹³ איסור של הוצאת שז"ל (שכבת זרע לבטלה)¹⁴.

ב. יש לעשות את כל הנצרך כדי להבטיח מניעת טעויות זיהוי בשלב שהזרע והביצית נמצאים במעבדה ובשלב של העברת הביצית המופרית לרחמה של הפונדקאית¹⁵.

ג. יש יתרונות הלכתיים בבחירת פונדקאית יהודייה שאינה נשואה¹⁶. כיוון שבדרך כלל בוחרים לפונדקאית רק אישה שכבר ילדה, והראתה שהיא מסוגלת ללדת ילד בריא, נמצא שברוב המקרים מדובר באישה אלמנה או גרושה. בפתרון זה יש לוודא חד-משמעית שלא ייווצר בעתיד חשש הלכתי של נישואי קרובים עם קרובי בעלת הביצית או הפונדקאית¹⁷.

ד. יש יתרונות הלכתיים, ובחוף לארץ גם יתרון מעשי, לבחירת פונדקאית לא יהודייה¹⁸. השימוש בפתרון זה יחייב גיור לחומרה של הוולד¹⁹. ובת שתיוולד מהליך זה לא תוכל להינשא לכהן²⁰.

ה. יש היתר לבחור גם יהודייה נשואה לפונדקאית, וכך נפסק הלכה למעשה²¹. לדעת רוב רובם של הפוסקים לא תהיה לוולד בעיה של יוחסין²², והוא יהיה יהודי כשר לכל דבר ועניין. ייתכן שלזוגות שאינם מגדירים עצמם כשומרי מצוות פתרון זה עדיף מהפתרון המופיע בסעיף ד²³.

ו. למען הסר ספק, נבהיר כי לילד הנוולד בהליך פונדקאות אסור להתחתן עם קרוביהם של הוריו הביולוגיים נותני הזרע והביצית. במקרה של פונדקאית יהודייה קיים איסור חיתון גם עם קרובה.

בעניין פדיון הבן, השאלה מתעוררת רק במקרה שהפונדקאית יהודייה²⁴ שטרם ילדה, דבר שאינו מצוי, כיוון שבדרך כלל בוחרים לכך רק אישה שכבר ילדה²⁵.

¹ למען הסר ספק, בתשובה זו מדובר על הפתרון שבו זרע הבעל מפרה את הביצית של אשתו בהליך שנעשה במעבדה רפואית מוכרת ובפיקוח רבני. הביצית המופרית מושלת לרחמה של פונדקאית המסכימה לשאת את ההיריון וללדת את הוולד עבור בני הזוג הביולוגיים. לפיכך, אין לראות בתשובה זו התייחסות למקרה של תרומת זרע או תרומת ביצית, מקרים שבהם יש שיתוף של גורם זר בהפריה עצמה.

לדעת המשך חכמה (בראשית ט, ז), אישה אינה חייבת במצוות פרו ורבו מחמת הסכנה שבעיבור ובלידה. לעומת זאת, הקב"ה הטביע באישה תשוקה טבעית עזה להוליד ילדים לצורך קיום העולם. העדר הציווי על האישה בפרייה ורבייה אינו מורה על חוסר התאמה לטבעה. אדרבה, רצון האישה לילדים גובר על זה של הבעל ומייתר את הצורך בציווי פורמאלי.

שלצורך קיומה מותר למכור ספר תורה (מגילה כז ע"א), ולדעת פוסקים רבים היא שייכת גם בנשים, ראה תוספות גיטין (מא ע"ב ד"ה לא תוהו); תוספות בבא בתרא (נג ע"א ד"ה שנאמר); מגן אברהם (סי' קנג ס"ק ט); בית שמואל (סי' א, ס"ק ב). ועיין בשו"ת יביע אומר (חלק ג אבן העזר סי' כ אות לג, חלק ח; יו"ד סי' כב).

אמנם יש מי שכתב שאין חיוב לזוג חשוך ילדים לעבור טיפולי הפריה חוץ גופית, וקל וחומר הליך של פונדקאות, על מנת לקיים מצוות פרייה ורבייה (הגרש"ז אורבך, דבריו הובאו בנשמת אברהם חלק ה, אבן העזר סי' א ס"ק א). אך גם אם אין חיוב הלכתי על ההורים, זה אינו מסיר, ברוב רובם של המקרים, את הצורך הטבעי והאנושי להביא צאצאים לעולם ולגדלם, כמבואר בהמשך התשובה.

בין גדולי הפוסקים המתירים: הרבנים הראשיים לישראל, הרב שלמה גורן (תורת הרפואה עמ' 173), הראשון לציון הרב עובדיה יוסף (על פי הוראה למעשה של הראשון לציון הרב שלמה משה עמאר בשמו, במכתב ששלח במוצאי שבת כ"ז בשבט תשס"ו); מו"ר הגר"ז"נ גולדברג (אסיא סה-סו עמ' 45).

אמנם יש פוסקים שהסתייגו מלהתיר פונדקאות: הגר"ש אלישיב והגרש"ז אורבך חששו שהיתר זה יגרום לבלבול וערבוביה (נשמת אברהם חלק ד, אבן העזר סי' ב ס"ק ב).

יש פוסקים שהסתייגו מעצם הליך הפריה חוץ גופית (IVF), גם כאשר שותלים את העובר בחזרה ברחם האם בעלת הביצית: שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סי' מה); שו"ת תשובות ונהגות (חלק ב סי' תרפט, וחלק ד סי' רפה), ומביא עדות שהגר"ש קנייבסקי אסר הפריה חוץ גופית, ועוד הביא בשם הגר"ש וואזנר "שאיין לנו בזה הוראה ברורה לא לאסור ולא להיתר, והמקילין זכו גם כן לבנים הגונים". בעניין הפריה חוץ גופית נרחיב בהמשך, בעניין הוצאת הזרע.

יש לציין עוד שהגר"ש וואזנר (שבט הלוי חלק ט סי' רסד) חידש שבתרומת ביצית יש משום ביטול מצוות עשה של "ודבק באשתו – ולא באשת חבירו" (סנהדרין נח ע"א), אולם לכאורה אין זה נוגע להליך פונדקאות הנדון כאן, שבו ההפריה נעשית מביצית האישה.

הפתרון של אימוץ, שאמנם יש בו מעשה חסד עצום והוא מותר, אינו שווה ערך להורים המאמצים כמו הבאת ילד לעולם מזרע האב וביצית האם, והוא גם מעורר שאלות הלכתיות שאין כאן המקום להאריך בהם.

נסכם להלן בתמצית את סוגיית קביעת האימהות בפונדקאות: קביעת האימהות בהיריון טבעי נעשית על פי שלושה גורמים משותפים: 1. הביצית.

2. העיבור: מקום הפריית הביצית על ידי הזרע.

3. הלידה: גידול העובר ולידתו.

בימינו, בעקבות האפשרות להפריה חוץ גופית ולשימוש בפונדקאות, נעשה לראשונה הפרדה מלאכותית בין הגורמים הללו, ונמצא שאין בהכרח זהות ביניהם. במקרה שלפנינו, למשל, הביצית – מקורה באישה אחת, ואילו תהליך הגידול והלידה מתבצע ברחמה של אישה אחרת. בנדון קביעת אימהות עלינו להכריע בשתי שאלות יסוד:

1. אם קביעת אימהות תלויה במכלול הגורמים הנ"ל או חלק מהם, או שיש מביניהם גורם עיקרי ומכריע יותר מהאחרים.

2. בהנחה שיש גורם עיקרי, מיהו גורם זה מבין השלושה: הביצית, יצירת העובר (הפריה) או הוצאתו אל הפועל (גידול ולידה).

מסיכום דעות הפוסקים דלקמן (נציין 'נציגי' לכל שיטה) עולה שיש חמש נקודות ציון (שמתפרטות מהשלושה הנ"ל) בתהליך הבאת הוולד לעולם שיכולות להיות הגורם לקביעת האימהות: מקור הביצית (הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן), מקום ההפריה (ציץ אליעזר בתשובה אחת), מקום היצירה (שלב המעבר לאחר ארבעים יום מההפריה, מו"ר הגר"ש ישראל), מקום הגידול (הרב עזרא ביק), הלידה (מו"ר הגר"ז"נ גולדברג).

בנדון דידן, הביצית והלידה קשורות לשתי הנשים השותפות לתהליך הבאת הוולד לעולם, ואילו ההפריה מתבצעת במבחנה, מקום שלא שייך לגביו ייחוס. לכן קיימות למעשה ארבע אפשרויות לייחוס הוולד במקרה זה: 1. הוולד מיוחס לבעלת הביצית. 2. הוולד מיוחס לילודה. 3. הוולד מיוחס לשתייהן. 4. הוולד איננו מיוחס לאף אחת, כלומר הוא חסר אם, מבחינה הלכתית.

בנדון זה של קביעת האימהות אין סוגיה מפורשת בשי"ס ובפוסקים מפני שבעבר הייתה חפיפה מלאה בין שלושת הגורמים. פוסקי דורנו נאלו לדמות מילתא למילתא כדי למצוא ראיות המוכיחות את הגורם העיקרי לקביעת האימהות. ונראה שאין שום הוכחה חד-משמעית שאין להרהר אחריה, ולכל ראייה ישנה תשובה ופירא. לכן הסיקו כמה פוסקים שההכרעה בסוגיה זו תלויה בעיקר בסברה, ומסיבה זו קשה לפסוק הלכה חותכת וברורה, ולמעשה יש להחמיר ולחוש לשיטות השונות. אמנם יש פוסקים שהכריעו הכרעה חד-משמעית.

ההשלכות ההלכתיות לשאלה זו:

(א) האם מותר לכתחילה לבצע פונדקאות (שאלה זו תלויה גם בסברות נוספות מלבד קביעת אימהות, וכדלקמן), ומי יכולה להיות פונדקאית (יהודייה פנויה, נשואה או גויה)?

(ב) אחרי שבוצעה הפונדקאות, כיצד יש להכריע בהשלכות ההלכתיות של הייחוס, כגון: עריות, ירושה, קביעת יהדות (גיור), יוחסין, פסולי עדות, פדיון הבן, כיבוד הורים ועוד?

לקמן נסקור את הסברות השונות, הראיות העיקריות והדחיות השונות שניתנו להן (מפאת אריכות הדברים לא נביא את כל הראיות והדחיות השונות שנאמרו בסוגיה זו):

(א) סברות: בפשטות מסתבר שהביצית היא הקובעת את האימהות, כיוון שהיא מכילה את המטען הגנטי ותכונות היילוד, ואילו הפונדקאית אחראית כמעט אך ורק על ההתפתחות, כלומר הוצאה מהכוח (הטמון מכבר) אל הפועל. ועוד, בימינו, שהתפתחות העובר יכולה להיעשות חלקית בצורה מלאכותית באינקובאטור, נראה לכאורה שהתפקיד של הפונדקאית הוא טכני ולא מהותי (נעיר כי כיום הלכות ומתפתחות טכנולוגיות שמאפשרות שימוש בביצית שהושתל בה חומר גנטי של אישה אחרת, מה שעלול בעתיד לעורר שאלות נוספות). אך יש לדחות סברה זו (ראה דברי הגר"ז"נ גולדברג, קביעת אמהות, תחומין ה, עמ' 270), שאמנם מבחינה טבעית ודאי שהקשר הגנטי מהותי יותר, אבל מבחינה הלכתית אין אפשרות לדעת על פי מה נקבעת האימהות, כיוון שיייתכן שההלכות הקשורות לקביעת אימהות אינן תלויות בתכונות היילוד. בפרט בענייני עריות, שעליהם כתב המגיד משנה (הלכות אישות א, ד) שהם גזרת הכתוב בלבד. ועוד, שגם מבחינה טבעית יש הוכחות שלסביבת הגידול הראשוני יש השפעות על היילוד, אף אם אין הן גנטיות, ומהותו של האדם אינה נקבעת רק במטען הגנטי, אלא היא מושפעת מהסביבה שהוא גדל בה.

יש להביא ראיה נוספת שהאימהות נקבעת על פי הביצית מדין קביעת האבהות. לדעת פוסקים רבים קביעת אבהות נעשית על פי מקור טיפת הזרע, ולא דווקא על ידי מעשה ביאה (חלקת מחוקק סי' א ס"ק ח; בית שמואל שם ס"ק י; משנה למלך הלכות אישות טו, ד). ונראה שיש סברה לדמות בין זרע האב לביצית האם, וכשם שהזרע קובע אבהות – כך הביצית תקבע את האימהות. אך יש לדחות דמיון זה, ולומר שדווקא הזרע קובע אבהות, שכן בניתוח הזרע מתאם כל הקשר בין האב לעובר. אולם האם מלווה את העובר בכל התפתחותו עד הלידה, ולכן ייתכן שרק במשך התהליך או בסיומו נקבעת האימהות. עוד יש לומר, שעל פי התורה וחז"ל יש משמעות לזרע, אך לא מציינו שום משמעות לביצית, ואין זה חשוב אם הסיבה לכך היא מפני שלא הכירו את הביצית או סיבות אחרות.

מנגד, יש סברה לומר שהגידול והלידה קובעים את האימהות, כיוון שהביצית איבדה את ייחוסה כאשר נותקה ממקורה, והיא נחשבת חלק מהגוף שאליה היא מחוברת, "שאי אפשר שימצאו אברי האדם בפני עצמו והם אברי אדם באמת, ר"ל שיהיה הכבד בפני עצמו, או הלב בפני עצמו, או בשר בפני עצמו" (מורה נבוכים א, עב). אך יש לדחות טענה זו, ולטעון שהרמב"ם התייחס לאברים פרטיים, אבל הביצית אינה נחשבת לאבר פרטי, אלא לגוף אחד שלם כבוח, ולכן ייתכן שיש לראות אותה כנושאת ייחוס עצמי משלה בלי תלות בגוף. אמנם, כאמור לעיל, גם לבית הגידול, בפרט בשלבים המוקדמים ביותר של יצירת האדם, יש משמעות והשלכות על התפתחות האדם.

(ב) ראיות מסוגיות הלכתיות (דחייה כללית לכל הראיות: אי אפשר להוכיח מתחום הלכתי אחד לאחר, כיוון שיייתכן שההגדרות שונות בכל מקום – הגר"ז"נ גולדברג, קביעת אמהות, תחומין ה, עמ' 270):

1. ייחוס משפחתי לגר: אחים תאומים שהורתם שלא בקדושה ולידתם בקדושה חייבים משום אשת אח (יבמות צז ע"ב). וכן גר שהורתו שלא בקדושה שנשא אחרתו מהאם, יוצא (שם צח ע"א). וכן לדעת תוספות (כתובות יא ע"א ד"ה מטבילין), מעוברת שהתגיירה בנה יורש מהתורה (עיין רש"ש שם). לכאורה, הקשר המשפחתי נותק בזמן הגירות, שהרי גר שנתגייר הוא כקטן שנולד. עולה מהמקורות הללו, שבהם ראינו שגיוור המתבצע במהלך ההיריון אינו מנתק את הקשר המשפחתי, שהלידה קובעת את האימהות (עיין זכר יצחק סי' ד; אמרי משה סי' כז).

אך יש לדחות ראיה זו, כיוון שלדעת רש"י (יבמות צח ע"א ד"ה הא; וכן יש לדייק מדבריו בבכורות מו ע"א ד"ה נתגיירה מעוברת, עיין תוספות בכורות מו ע"א ד"ה נתגיירה מעוברת) לא אומרים שעובר שנתגייר הוא כקטן שנולד, ויש לומר לשיטתו שהאימהות נקבעה בעיבור. ועוד, שלדעת

כמה אחרונים (בית יעקב כתובות יא ע"א; אבני מילואים סי' ד ס"ק ב) הסוגיות הללו הן דווקא לפי הדעה שעובר ירך אמו, וממילא הוא מיוחס לאמו בהיותו חלק ממנה. ועוד, שכיוון שבפועל זו אותה אישה, מסתבר שיתייחס אליה, ואין להוכיח משם לפונדקאות, שבה מעורבות בהליך שתי נשים.

2. טבילת מעוברת שהתגיירה: טבילה כזו מועילה לוולד, כיון שהוא גדל בתוך האישה – גופה אינו חוצץ (יבמות ע"א). משמע שהוולד מצד עצמו טעון גירות, ולידתו מאם שהתגיירה – אינה מחשיבה אותו ליהודי. אך יש אומרים שהוולד נחשב יהודי מכוח הלידה, ואינו צריך טבילה כדי לעשותו ישראלי. אלא כיוון שהיה גוי בתחילה צריך לטבול על שנכנס מרשות גוי לרשות ישראל (זכר נחשק חלק א סי' ד).
 3. הדביק שני רחמים: בגמרא (חולין ע"א) הסתפקו במקרה שהעבירו ולד מרחם לרחם, אם הוולד היוצא פוטר את בעלת הרחם השני כדון פטר רחם, אף שהוולד אינו מיוחס לה. משמע שהלידה אינה קובעת אימהות. אך יש לדחות ראייה זו, מכיוון ששם הייתה כבר לידה, מהרחם הראשון.
 4. ערלה: "ילדה שסיבכה בזקינה – בטלה ילדה בזקינה ואין בה דין ערלה" (סוטה מג ע"ב), ויש להוכיח משם שהביצית בטלה לפונדקאית. אך יש לדחות ראייה זו, מכיוון שלדעת רש"י (עבודה זרה מט ע"א ד"ה והבירך) טעם הדין הוא משום "זה וזה גורם מותר" (אמנם לדעת התוספות שם ד"ה שאם טעם הדין הוא משום ביטול, וראה חזון איש ערלה סי' ב ס"ק טו). ועוד, שביצית שכבר הופרתה נחשבת דבר שלם בפני עצמו, שאינו בטל. ועוד, שגם הילדה וגם הזקנה הם פוריים, אבל במקרה שלפנינו רק אחת הנשים פוריה.
 5. חדש: בגמרא (מנחות ס"ט ע"ב) הסתפקו בשיבולת שהביאה שליש קודם העומר, ועקרה ושתלה לאחר העומר, ולאחר מכן השיבולת גדלה מעט, אם הולכים אחר העיקר או אחר התוספת. ונשאר בתיקו. ולפי זה גם בפונדקאות יש לומר שהוא ספק. אך יש לדחות ראייה זו, מכיוון שבחדש, ההשרשה קובעת, והספק האם ללכת אחר ההשרשה הראשונה או השנייה, אבל בפונדקאות יש רק השרשה אחת.
 6. קודם ארבעים יום "מיא בעלמא": בגמרא (יבמות ס"ט ע"ב) אמרו שבת כהן שנישאת לישראל ומת, טובלת ואוכלת בתרומה לערב עד ארבעים יום, שאפילו התעברה ממנו – עד ארבעים יום העובר הוא "מיא בעלמא". ועל פי זה כתב בקובץ הערות (סי' עג, סעיף יב) לגבי מעוברת שהתגיירה, שאם התגיירה בתוך ארבעים יום לעיבור – הוולד אינו צריך גיור בפני עצמו, כיוון שהוא נחשב כמיא בעלמא. השתלת העובר בפונדקאית נעשה תוך ימים ספורים מהפרייה, ולפי זה הפונדקאית תיחשב לאם. אך יש לדחות ראייה זו ולומר שהעובר נחשב מיא בעלמא מצד ממשותו, אבל לא מצד ייחוסו, ולכן אם יתפתח ויבשיל לכלל וולד – ייתכן שיתייחס לבעלת הביצית.
 7. מקצת אב: התוספות (סוטה מב ע"ב ד"ה מאה) כתבו שאישה שהתעברה מכמה בני אדם (לא נתייחס לשאלה אם הדבר ייתכן מבחינה מציאותית), כולם נחשבים אבותיו של הוולד. אפשר לומר שהוא הדין בפונדקאות, ששתי הנשים נחשבות 'מקצת אב'. אך יש לדחות ראייה זו, ולומר שבניגוד לאבהות, שכולם שווים בנתינת הזרע, הרי שאצל האימהות כל אחת ממלאת מרכיב שונה, וייתכן שאחת מהם עיקרית מחברתה.
 8. ראיית מדברי אגדה (דחיה כללית לכל הראיות: אין להביא ראיות להלכה מדברי אגדה, ראה נודע ביהודה תנינא י"ד סי' קסא, ועיין שדי חמד מערכת האל"ף, אות צה, שהפוסקים נחלקו אם יש להביא ראייה מדברי אגדה כשאין לכך סתירה ממקור הלכתי):
 1. שם 'אם': בגמרא (מגילה יג ע"א) דרשו לגבי אסתר, "עוברתה – מת אביה, ילדתה – מתה אמה". מפירוש רש"י (שם ד"ה וכשילדתה), המהר"ל (אור חדש, אסתר ב, ז), והר"י ענגיל (בית האוצר חלק א כלל ד, ערך 'אב') עולה שרק משעת הלידה חל שם 'אם', ואם כן היולדת היא האם. אך יש לדחות ראייה זו, מפני שיתכן שהלידה היא תנאי לחלות שם 'אם', ואינה נקראת אם לפני הלידה, אך עדיין בעלת הביצית היא האם ולא היולדת.
 2. חילוף יוסף ודינה: בגמרא (ברכות ס ע"א) משמע שדינה בת לאה הייתה זכר בתחילת ההיריון, ולאח התפלה שהעובר יהפוך לנקבה, וכך היה. המהר"ש (יחידושי אגדות נדה לא ע"א ד"ה ואת דינה) מפרש שבתחילה דינה הייתה ברחמה של רחל ויוסף היה ברחמה של לאה, ולאחר תפילת לאה הם הוחלפו, וכן משמע בתרגום יונתן בן עוזיאל (בראשית ל, כא). וזה לכאורה מצב זהה לפונדקאות, כאשר יש הפרדה בין בעלת הביצית ליולדת. אולם בנדון זה עצמו יש ראיות סותרות לכאן ולכאן. מצד אחד, יוסף מיוחס בכתוב לרחל, ודינה ללאה, ומכאן מוכח שהלידה היא הקובעת את האימהות. ומצד שני, הטור (בפירושו הארוך על התורה, בראשית מו, ז) ובעלי התוספות (מושב זקנים לבראשית מו, ז) השתמשו באגדה זו כדי ליישב כיצד נשא שמעון את דינה (כמבואר בבראשית רבה פרשה פ, ו) והרי היא אחותו מהאם, ותירצו שאינה אחותו, אלא בת רחל. ולפי זה מוכח שבעלת הביצית היא האימהות. ומכל מקום יש לדחות ראייה זו, כיוון שאין להוכיח ממעשה נסים, ועוד שיתכן שהעוברים התחלפו גם מבחינה גנטית.
 3. יצירת הוולד: בגמרא (נדה לא ע"א) אמרו: "אמו מזרעת אודם, שממנו עור ובשר ושערות ושחור שבעין", מכאן משמע שהאימהות נקבעת על פי הביצית והמטען הגנטי.
 4. כיבוד הורים: אמרו בזוהר (רעיא מהימנא, יתרו צג ע"א): "כבן דאיהו חייב ביקרא דאבוי ואמיה, בגין דאיהו משותף מתרין טפין דמנהון נוצר בר נש, מטפה דאבוה חוורו דעיינין וגרמין ואברין, ומטפה דאמיה שחור די בעיינין ושערא ומשכא ובשרא". מכאן משמע שאימהות תלויה במטען הגנטי שבביצית.
- ### סיכום דעות הפוסקים
- ר' עקיבא איגר: נקראת אם בעיבור (יו"ד סי' פז על ש"ך ס"ק יד). אמנם בפונדקאות, שיש הפרדה בין מקור הביצית לעיבור, צ"ע מה דעתו. צ"ק אליעזר: בתחילה כתב שההפרייה קובעת, ולכן בהפריית מבחנה אין ייחוס כלל (חלק טו סי' מה, מסברה). אך נראה שלבסוף חזר בו והכריע שהיולדת היא האם (חלק יט סי' מ; חלק כ סי' מט; חלק כב סי' נה, משום הראיה מדין ילדה שסיבכה בזקינה).
- הגר"ש גורן: אחר הביצית (תורת הרפואה עמ' 173–183).
- הגר"ש אורבך: הנשמת אברהם (חלק ד, אבן העזר סי' ה ס"ק ב) כתב בשמו שאין להכריע בשאלה, ויש להחמיר ששתיהן האם. הרב יעקב אריאל כתב בשם פרופ' זאב לב שהגר"ש אמר לו שבעלת הביצית היא האימהות, וכך העיד גם הרב אביגדור נבנצאל בכתב (כן הראה לנו הרב יגאל שפרן). אמנם הרב פרופ' אברהם שטינברג מסר לנו בשם הגר"ש שאין דרך להכריע בשאלה זו, ודחה את כל הראיות שהביאו לכאן ולכאן, ופסק ששתי הנשים הן אימהות לחומרה.
- הגר"ש אלישיב: הנשמת אברהם (שם) כתב בשמו שאין להכריע בשאלה, אבל מסתבר יותר שהיולדת היא האם. הרב אברהם שרמן כתב בשמו, שהביצית קובעת את האימהות (ישורון כא עמ' תקלה, וכן העיד הרב אביגדור נבנצאל) אך הסכים שקביעה זו היא רק מסברה, ומכוח זה אין לדחות את האפשרות שהיולדת היא האם, ולכן הכריע אף הוא לנהוג לחומרה (ישורון שם עמ' תקמד).
- מו"ר הגר"ש ישראלי: ביצירה שהיא אחר ארבעים יום לעיבור (חוות בנימין חלק ב סי' סח, לפי הסברה שקודם ארבעים יום העובר הוא מיא בעלמא).
- הגר"ע יוסף: הביצית (על פי הראש"ל ש"מ עמאר). וכן דעת הראש"ל הרב ש"מ עמאר להלכה.
- הרב אביגדור נבנצל: הביצית (ישורון כא עמ' תקפה, מסברה).
- מו"ר הגר"ז גולדברג: היולדת (תחומין חלק ה עמ' 248–259, מדין שני אחים תאומים), אך למעשה הורה להחמיר לפי שתי הדעות (אסיא סה-סו עמ' 45).
- הרב אברהם יצחק כלאב: לקביעת יחידות הביצית, ולקביעת אימהות היולדת (תחומין ה, מיהי אמו של ילוד – ההורה או היולדת?, עמ' 260–267. וכתב שאינו פוסק להלכה). זוהי שיטה ייחודית שמחלקת בין העניינים, ולשאר הפוסקים אין חילוק ביניהם.
- הרב עזרא ביק: העיבור (תחומין חלק ז עמ' 266–270, מדין הדביק שני רחמים. ובפונדקאות, שיש הבחנה בין מקור הביצית לעיבור, נשאר בצ"ע).
- הרב יעקב אריאל: הביצית (באהלה של תורה חלק א, אבן העזר סי' ע, וכן מסר בשיחה עמו, מסברה).
- מו"ר הגר"א רבינוביץ: היולדת (שיח נחום סי' קא, מסברה. והוסיף שיש לצרף לכך שקודם ארבעים יום העובר הוא מיא בעלמא).
- למעשה, יש פוסקים שהכריעו למעשה חד-משמעית: הגר"ש גורן (הביצית), הצ"ק אליעזר (היולדת), הגר"ש ישראלי (היצירה), ובנדון דידן הפונדקאית, הרב יעקב אריאל (הביצית), אך במקרה של פונדקאית גויה, אף שמעיקר הדין לדעתו אין צורך בגיור, למעשה צריך לגיירו, וכסברת הגר"ז גולדברג לקמן, לחוש לדעת החולקים), הגר"ע יוסף (הביצית), הגר"א רבינוביץ (היולדת).
- אולם יש כמה פוסקים שאף על פי שהכריעו מבחינה הלכתית מיהי האם, מכל מקום למעשה הסכימו להחמיר ולהתייחס לשתי הנשים כאל אם הוולד, כיוון שאי אפשר לפסוק בוודאות על פי סברות וראיות לא מוכרחות: הגר"ז גולדברג סובר שהיולדת היא האם, ולמעשה כתב להחמיר ששתיהן האם. והוסיף נימוק, שדי בדעת מיעוט של פוסקים שיערערו על הקביעה ההלכתית כדי לפגום במעמדו של הוולד, ולכן עדיף לצאת ידי דעת כולם. הגר"ש אורבך סבר שבעלת הביצית היא האם (הרב נבנצאל ופרופ' לב בשמו), ולמעשה אמר להחמיר ששתיהן האם לעניין גיור. גם הגר"ש אלישיב סבר שבעלת הביצית היא האם, ולמעשה אמר להחמיר לעניין גיור בפונדקאית גויה. אולם הרב יגאל שפרן (ראש מחלקת רפואה והלכה ברבנות הראשית) הראה לנו (ביום כ"ו בכסלו תשע"ג) עדות בכתב מהרב אביגדור נבנצאל שהגר"ש אלישיב הכריע למעשה במקרה מסוים, על פי סברה, שבעלת הביצית היא האם.
- ההלכה מגנה על החלש יותר מפני החזק, כן הוא לכל אורך כל ארבעת חלקי השולחן ערוך (לדוגמה, ההגבלות הרבות שחלות על המלווה בגביית משכון מהלווה עבור חובו, כמבואר בשולחן ערוך חו"מ סי' צז).
- חלק ניכר של עבודת הנביא הוקדש לכך (למשל בישעיה ה, ח: "הוי מגיעי בית בְּבִילַי שְׂדֵה בְּשָׂדֵה יִקְרְבוּ עַד אֶפְסַס מְקוֹם").

10 כלל הוא ש"דינא דמלכותא דינא" (נדרים כח ע"א; גיטין י ע"ב; בבא קמא קיג ע"א-ע"ב; בבא בתרא נד ע"ב), וכמפורט ברמב"ם (הלכות גזלה פרק ה) ובשולחן ערוך (ח"מ ס"י שסט).

11 המהרש"ם (חלק ג ס"י רסח) התיר הוצאת זרע לצורך הזרעה מלאכותית, אך סייג את היתרו דווקא אחרי עשר שנות נישואין שבהם התברר שאין לזוג אפשרות להרות בדרך הטבע. יש אומרים שעשר שנים דווקא (מנחת יצחק חלק א ס"י נ; חלק ג ס"י קח), יש אומרים שמותר אף אחרי חמש שנים (אגרות משה אבן העזר חלק ע ב ס"י טז), ויש שהתירו אחרי שנתיים (ציץ אליעזר חלק ט ס"י נא פרק א אות יד, בשם ספר חיי נפש חלק א דף פד, בשם החזון איש). היביע אומר (חלק ח אבן העזר ס"י כא) פסק שיש להתיר אחרי טיפול ממושך, ועל פי חוות דעת של שני רופאים שאין אופן אחר להיריון. וכן כתב הציץ אליעזר (חלק ט ס"י נא), שאי אפשר לקבוע כללים בסוגיה זו, וכל מקרה נדון לגופו, על פי הטיפולים שעברה האישה וחוות דעת רפואית לסיכוי ההיריון בדרך הטבע. לכל הדעות אין להתיר הוצאת זרע אלא אם זהו המוצא האחרון להעמיד תולדות.

12 מלבד הסיכון הטבעי שיש בכל לידה.
13 כבר בגמרא (יבמות עו ע"א) מצאנו היתר להוצאת זרע, אם יש חשש שאדם הוא כרות שפכה ואסור לו לבוא בקהל. ונחלקו הפוסקים בטעם ההיתר: (א) יש אומרים שלכל צורך מותר, כיוון שאינו לבטלה (בית שמואל ס"י כה ס"ק ב; שאילת יעב"ץ חלק א ס"י מג; אגרות משה אבן העזר חלק א ס"י ע). ולפי זה ברור שמותר לצורך הפריה מלאכותית.

(ב) יש אומרים שמותר דווקא לצורך קיום מצוות פרו ורבו (ערוך לנר יבמות עו ע"א), ולפי זה ההיתר בהפריה מלאכותית תלוי בשאלה אם באופן זה מקיימים פרו ורבו, וכדלקמן. דעה זו מבוססת על שיטת התוספות (יבמות יב ע"ב ד"ה שלוש בשם רבינו תם; סנהדרין נט ע"ב ד"ה והא), שאיסור הוצאת זרע נובע ממצוות פרו ורבו, ולכן נשים לא מצוות על השחתת זרע, וממילא לצורך פרו ורבו לא שייך איסור הוצאת זרע. אך לדעת ראשונים אחרים (רמב"ן נדה יג ע"א וראשונים נוספים שם) אף נשים הוזהרו על השחתת זרע, וממילא לשיטתם איסור הוצאת זרע שז"ל הוא איסור עצמי ואינו תלוי במצוות פרו ורבו. לשיטתם מסתבר שכל שיש תועלת בהוצאת הזרע, ולא דווקא משום פרו ורבו, אין בכך איסור (באהלה של תורה אבן העזר ס"י טז אות ו). ומצאנו שהפוסקים נחלקו בכך (במקרה של הזרעה מלאכותית): לדעת המשפטי עוזיאל (אבן העזר ס"י יט) יש לאסור אם אינו מקיים בכך פרו ורבו. אבל יש מתירים בכל מקרה, כיוון שמכל מקום מקיים מצוות שבת (מנחת שלמה חלק ב ס"י קכד). ועוד, כיוון שבסופו של דבר ייוולדו מכך ילדים, אף אם אינו מקיים את המצווה, אין זו הוצאה לבטלה (שרידי אש חלק א ס"י עט).

(ג) יש אומרים שמותר דווקא לצורך ביאה בקהל (שבט סופר אבן העזר ס"י א), ולפי זה אין מכאן מקור להתיר בהפריה מלאכותית.
(ד) יש אומרים שבספק כרות שפכה אין איסור הוצאת זרע שז"ל משום שבלי זה אינו ראוי להוליד (מהרש"ם חלק ג ס"י רסח; דברי מלכאל חלק ה ס"י קנז), ולכן אין ללמוד היתר משם למקומות אחרים.
היתר נוסף מצאנו בתוספות (יבמות לד ע"ב ד"ה ולא, לפי אחד התירוצים), שמותר לאדם לבוא על אשתו שלא כדרכה באקראי אם מתאוה לכך. המשיב דבר (חלק ב ס"י פח) ביאר שכל שעושה מעשה בדרך ביאה ואין כוונתו להשחית את הזרע מותר. בעזרת כהן (ענייני אבן העזר ס"י לה) ביאר שכל שעושה כן לתועלת, כגון להשקית את יצרו, אינו לבטלה ומותר, ולפי זה כל שכן שמותר לצורך מצווה. וכן כתב באגרות משה (אבן העזר חלק ד ס"י ע), שכיון שמתאוה – נחשב לצורך ולא לבטלה, וכן משמע בתוספות ר"ד (יבמות יב ע"ב). אולם, לדעה אחרת בתוספות (שם, בתירוצם הראשון) אסור להוציא שכבת זרע בביאה שלא כדרכה, וכן משמע ברמב"ם (הלכות איסורי ביאה כא, ט), וכן נקט הבית יוסף (אבן העזר ס"י כה). שתי הדעות הובאו ברמ"א (אבן העזר כה, ב). אולם גם לשיטת האוסרים, ייתכן שדווקא בביאה שלא כדרכה שהיא רק לצורך הנאה אסור, אבל לצורך מצווה יודו שמותר (שבט סופר אבן העזר ס"י א).

המהרש"ם (חלק ג ס"י רסח) העלה סברה שמה שהאיסור הוא רק בדרך השחתה, אך כל שעושה לשם תיקון, אף אם יש ספק אם התיקון יצליח, אינו נחשב השחתה ואינו בכלל האיסור. דוגמה לכך מצאנו באיסור לקצוץ עץ מאכל, שהאיסור הוא דווקא בדרך השחתה (רמב"ם הלכות מלכים ו, ח). וכן דעת החר צבי (אבן העזר ס"י ד), אך יש שחלקו על כך (דברי מלכאל חלק ה ס"י קנז; ישכיל עבדי חלק ה אבן העזר ס"י ז).
למעשה, פוסקים רבים התירו הוצאת זרע לצורך בדיקה רפואית (ציץ אליעזר חלק ט ס"י נא פרק א; משפטי עוזיאל אבן העזר ס"י מב; אגרות משה אבן העזר חלק א ס"י ע; אחיעזר חלק ג ס"י כד), וכן יש שהתירו לצורך הזרעה מלאכותית, שבה הזרע עצמו משמש להפריה (מהרש"ם חלק ג ס"י רסח; מנחת יצחק חלק ג ס"י קח). רוב המתירים לצורך בדיקה והזרעה יודו שמותר לצורך הפריה מלאכותית (יביע אומר חלק ח אבן העזר ס"י כא). יוצאת דופן בעניין זה היא דעתו של הציץ אליעזר (חלק טו ס"י מה), שאוסר הוצאת זרע לצורך הפריה מלאכותית (גם אם משתילים את העובר באותה האישה), אף שהתיר לצורך הזרעה. ואסר זאת מכמה טעמים:

(א) אם ההפריה לא תצליח, התברר למפרע שההוצאה הייתה לבטלה, מה שאין כן בהזרעה, שכל החומר נכנס לרחם כדרך ביאה טבעית (אמנם יש להעיר על דבריו, שלעיל הבאנו בשם המהרש"ם שאף אם יש ספק אם התיקון יצליח אין זו דרך השחתה).
(ב) ההפריה נעשית על ידי זרעון בודד, ורוב הזרע לא משמש להפריה, ואילו בהזרעה כל הזרע נשאר ברחם (אמנם ביביע אומר שם העיר שאף בתשמיש כדרך כל הארץ רוב הזרע הולך לאיבוד, ואם כן אין בכך כלום).
(ג) בהפריה מלאכותית פעמים רבות שהמניעה היא מצד האישה, אך האישה ראוי להוליד, ואם כן אסור לו להוציא זרע (ראה לעיל שיש שיטה שדווקא אם אינו ראוי להוליד אין איסור של הוצאת זרע, אך דעת פוסקים רבים היא שאף בראוי להוליד מותר להוציא זרע לצורך הפריה, ומהטעמים שהתבאר).

(ד) במבחנה לא שייך ייחוס, ולכן אינו מקיים מצוות פרו ורבו ושבת (אמנם יש הסוברים שגם במקרה כזה מקיים מצווה, כיוון שנולד מזרעו, וכלהלך. ועוד לעיל ראינו שיש שכתבו שלא נחשבת הוצאה לבטלה כיוון שסוף סוף יש בזה תועלת אף בלא קיום מצווה).
בעניין מחלוקת הפוסקים אם מקיימים פרו ורבו בהפריה מלאכותית יש כמה שיטות:
(א) יש אומרים שאם הולד נוצר מזרעו – קיים פרו ורבו (דברי מלכאל חלק ד ס"י קז; שו"ת בית יעקב לר' יעקב מצויזמיר ס"י קכב; יביע אומר חלק ח אבן העזר ס"י כא; משנה הלכות חלק ד ס"י קנח). ראייתם היא מדברי הפוסקים (חלקת מחוקק ס"י א ס"ק ח; בית שמואל שם ס"ק י) שאישה שהתעברה באמבטי – בנו מיוחס אחריה, כמו בן סירא שנולד מזרע של ירמיה ונחשב בנו, ומגורת ר' פרץ שאישה לא תשכב על סדינים ששכב עליהם איש זר, שמה שתעבר מזרעו ויישא אחרתו מאביו. אך יש שדחו הראיות, וסברו שאף שמיחוס אחריו – לא קיים פרו ורבו (חסדי דוד לתוספתא יבמות ח, ב), ועוד, שמה נחשב בנו רק לחומרה ולא לקולא (נין הטי"ז, דבריו נדפסו בט"ז אבן העזר ס"י א).

(ב) יש אומרים שמקיים פרו ורבו רק אם עושה מעשה (נין הטי"ז שם; ברכי יוסף אבן העזר ס"י א ס"ק יד; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות, מצוה א אות א), ולכן באמבטי לא קיים פרו ורבו. אבל ייתכן שידו שמקיים פרו ורבו בהזרעה מלאכותית, כיוון שעושה מעשה מכוון לפרות ולרבות (אגרות משה אבן העזר חלק ב ס"י יח; מנחת יצחק חלק א ס"י נ; הר צבי אבן העזר ס"י ד), והוא הדין בהפריית מבחנה יביע אומר (חלק ח אבן העזר ס"י כא), פרט לשיטת הציץ אליעזר (חלק טו ס"י מה) שהובאה לעיל, שבמבחנה לא שייך ייחוס, ולכן לדעתו לא קיים פרו ורבו.
(ג) יש אומרים שמקיים פרו ורבו רק בביאה בדרך הטבע (שאיילת יעבץ חלק ב ס"י צז; שו"ת בר ליואי חלק ב ס"י א [כך משמע מראיותיו, שרק בביאה מיוחס אחריו]; משפטי עוזיאל אבן העזר ס"י יט; ישכיל עבדי חלק ה אבן העזר ס"י ז), ולשיטתם לא קיים פרו ורבו אף בהזרעה או הפריה מלאכותית. לדעת מו"ר הגר"ש ישראל (חוות בנימין חלק ג ס"י קז) יש ספק גדול אם הולד מיוחס אחרי אביו בהזרעה מלאכותית, וממילא ספק אם מקיים פרו ורבו. אמנם המנחת שלמה (חלק ב ס"י קכד) פסק שאפילו אם בנו אינו מיוחס אחריו ואינו מקיים פרו ורבו מכל מקום מקיים מצוות שבת, וראייתו היא מעבד עברי, שהתירו לו לישא שפחה כנענית, אף שהולד כמותה. בכל מקרה בנדון דידן אין לכך נפקא מינא, שהרי לזוג זה אין דרך אחרת להביא ילדים לעולם.

14 יש כמה אופנים להוצאת הזרע לצורך ההפריה. לקמן נסקור את האפשרויות השונות שהעלו הפוסקים, מהקלה והמועדפת ביותר עד החמורה והדחוקה ביותר, על פי הדירוג של הציץ אליעזר (חלק ט ס"י נא):

1. להוציא מרחם האישה: זו הדרך המובחרת לכל הדעות, ואף האוסרים הוצאת זרע בשאר דרכים – יתירו בדרך זו (אוצר הפוסקים ס"י כג ס"ק א אות ג). באגרות משה (אבן העזר חלק א ס"י ע) כתב שלא כדאי שישמשו בבית הרופא, כיוון שזו פריצות גדולה. אך פוסקים רבים לא חששו לזה, והתירו באופן זה כדי שלא להיכנס לחשש שז"ל (ראה אוצר הפוסקים שם וציץ אליעזר שם).
2. דש מפנים וזורה מבחוץ: יש פוסקים המעדיפים באופן זה, כיוון שאין כאן איסור חמור של השחתת זרע, שהוא דווקא בעקירת הזרע מהגוף, וכאן נעשה בדרך מותרת, ואילו יציאת הזרע מהגוף היא איסור בעלמא (אבני נזר אבן העזר ס"י פג), וגם נחשב יותר דרך תשמיש, כיוון שנעשה בלא חציצה (זקן אהרן חלק א ס"י סז), וגם חלק מהזרע נכנס לגוף האישה וראוי לעיבור, ולכן במותר הזרע אין איסור השחתה (זקן אהרן שם), וגם אין כאן איסור מקשה עצמו לדעת (שיירי טהרה ס"י קפז ס"ק ז).
3. כיס על האבר: יש פוסקים המעדיפים באופן זה, כיוון שזו דרך תשמיש גמור שהאישה נהנית (אחיעזר ג, כד; אגרות משה אבן העזר חלק א ס"י ע; מנחת יצחק חלק ג ס"י קח). לדעת הגר"ש אלישיב, הדרך המומלצת היא קיום יחסי אישות בצניעות בין בני הזוג, במקום שאינו רחוק מן המעבדה, תוך שימוש בשקיק רפואי שנעשה בו נקב קטן.

4. כלי ברחם: יש אומרים שמותר (מהרש"ג הובא בציץ אליעזר שם), ויש אומרים שאסור, משום שאינו דרך תשמיש, משום שהאישה לא נהנית, ונחשב זה כניאוף ביד (אגרות משה אבן העזר חלק ב סי' טז).

5. בגרמא: האגרות משה (אבן העזר חלק א סי' ע) סובר שאם אי אפשר על ידי כיס או דש מבפנים – מותר להוציא על ידי גרמא (כלומר, לגרום להוצאת הזרע ללא משמוש ישיר באבר), כיוון שאין בזה איסור ניאוף (וזה האופן שהותר ביבמות עו"א), אבל בידיים אסור, אפילו שאינו לבטלה (כיוון שהוא לצורך), מחמת איסור ניאוף. וטעמו של האגרות משה שיש בהוצאת שז"ל שני איסורים: 1) לבטלה, דבר שתלוי במטרת ההוצאה. 2) ניאוף, והוא תלוי במעשה ההוצאה (בידיים), אף שמצד המטרה אינו לבטלה.

6. הוצאה בידיים: כאמור, לדעת האגרות משה (שם) אין להתיר אופן זה, אך לדעת כמה פוסקים מותר אף להוציא בידיים במקום הצורך (אחיעזר חלק ג סי' כד, על פי השאלת יעבץ חלק א סי' מג). ויש אומרים שאין שום חומרה בניאוף ביד יותר משאר שז"ל, והגרמא ביבמות, שם נקטו היתר בדרך של גרמא, הוא מחמת צורך הבדיקה, ולא מטעם הלכתי (משפטי עוזיאל אבן העזר סי' מב; תנינא אבן העזר סי' נ). וראה עוד באוצר הפוסקים (סי' כג ס"ק א אות יא). למעשה, אם אין אפשרות על ידי גרמא, הציץ אליעזר (שם) מתיר, אך כותב שעדיף שהרופא יעשה זאת על ידי איזו תחבולה אם אפשר.

15 הציץ אליעזר (חלק טו סי' מה) אסר הוצאת זרע לצורך הפריה מלאכותית, ואחד הנימוקים לאיסור הוא מחשש שהרופאים יערבו זרע זר, כיוון שהוא מוכנס למעבדה לזמן רב, והדבר תלוי בפיקוח הרופאים בלבד. כמובן שחוץ מהחשש לכוונת זדון, יש לחשוש גם לטעות אנוש. ואכן כתב ביביע אומר (חלק ח אבן העזר סי' כא) שגם המתירים יודו שיש צורך בהשגחה מדוקדקת כדי למנוע תקלות, ולדעתו טוב שאת ההליך ייעשו שני רופאים יראי שמים בהשגחה מלאה משעת הוצאת הזרע ועד הכנסתו לתוך הרחם. גם במנחת שלמה (חלק ב סי' קכד) כתב שצריך שאת הטיפול יעשה רופא נאמן ובנוכחות רופא נוסף. גם בארץ וגם בחוץ לארץ, בעיקר בארצות הברית ובאוסטרליה, יש גופים רבניים המבצעים פיקוח והשגחה ביחידות להפריה חוץ גופית.

16 כד ממליצים לכתחילה מו"ר הגרז"נ גולדברג והרב יעקב אריאל (מסרו לנו בשיחה בעל פה). ראה להלן הערה 22 נימוקיהם.
17 אחד הנימוקים שהעלו הפוסקים לאסור הליך של פונדקאות הוא משום גזרת הבחנה, האיסור על אישה שהתאלמנה או התגרשה להינשא שוב עד שיעברו שלושה חודשים כדי שדע אם היא בהיריון מהבעל הקודם. וכך שינו במשנה (יבמות ד, ז): "כל שאר הנשים, לא יתארסו ולא ינשאו, עד שיהיה להן שלשה חדשים". וכן פסק השולחן ערוך (אבן העזר יג, א). בגרמא (יבמות מב ע"א) נאמרו שני טעמים לגזירת הבחנה: (א) הבחנת הזרע: "לאמר רב נחמן אמר שמואל, משום דאמר קרא: 'להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך', להבחין בין זרעו של זרעו של שני". בשו"ת להורות נתן (חלק יג סי' צה) ביאר שטעם זה לא שייך בפונדקאות משני טעמים:

1. טעם הבחנת הזרע הוא דווקא אם לא ידוע מי אביו של הילד, כמבואר בגמרא וברש"י שם (ד"ה ולזרעך). מה שאין כן בפונדקאות, שבה ידוע שהוולד גדל ונולד מרחמה של אישה אחרת. 2. טעם הבחנת הזרע הוא דווקא אם לא ידוע מי האב, אבל כאן הספק ההלכתי הוא מי האם, ולכך אין לחוש (משפחת אב קרויה משפחה, ולא משפחת אם, כמבואר ביבמות נד ע"ב).
(ב) אח יישא אחותו: "ר"ב אמר: גזירה שמא ישא את אחותו מאביו, וייבם אשת אחיו מאמו, ויוציא את אמו לשוק, ויפטור את יבמתו לשוק". חשש זה בא לידי ביטוי בהלכות נוספות בש"ס ופוסקים: אסור לבוא על נשים רבות שאינו מכירן (יבמות לו ע"ב), אסור לישא שתי נשים בשתי מדינות (שם). לגבי פונדקאות, הדבר תלוי במחלוקת על קביעת אימהות שהתבררה לעיל הערה 8. לפי הדעה שבעלת הביצית היא האימא, ברור שאין חשש, כיוון שהוולד גדל אצלה. החשש קיים רק לפי הדעה שהפונדקאית היא האימא, היות שהוולד גדל בפועל אצל בעלת הביצית, יש לחשוש שהוולד יבוא לשאת את אחותו מהאם הפונדקאית, כיוון שאינו מכירה. אמנם, יש לציין שלפי הדעה שבעלת הביצית היא האימא – שאלה זו מתעוררת במצב הפוך, שאישה תרמה ביצית, והוולד יגדל אצל האם היולדת.

בשאלה זו נחלקו הפוסקים. הגר"ש גורן (תורת הרפואה עמ' 173–183) כתב, על פי שיטתו שבעלת הביצית היא האימא, שאין להתיר תרומת ביצית מחשש זה, שהוולד לא ידע מאמו בעלת הביצית, ויבוא לשאת את אחותו מהאם (אמנם בסוף דבריו כתב: "זהו לגבי השתלה המונית לכל דורש. אבל אם מדובר במקרה בודדים, ששטרטס לפתור בעיות של עקרות קשה של האשה, והשתלה כזו באה להביא מזרז ותרופה לחיי המשפחה הקשים העומדים להיהרס, אולי אפשר למצוא דרך להיתר כדי להציל את שלום הבית, וגדול השלום"). וייתכן שחשש זה כלול גם בדברי הגרי"ש אלישיב והגר"ש אוירבך (נשמת אברהם חלק ד אבן העזר סי' ב ס"ק ב), שפונדקאות תגרום ל"יבלבל וערבוביה".
אך בשו"ת להורות נתן (חלק יג סי' צה) כתב שאין לחוש לזה כלל. וטעמו הוא, שיש לחוש רק אם לא ידוע כלל הייחוס, אבל בפונדקאות, הרי הבעל והאישה יודעים שהפונדקאית ילדה את הוולד, וממילא יודיעו זאת לוולד כשיגדל, ושוב אין לחשוש שיטעו בדבר. וכיוון שגזרת הבחנה היא מדרבנן, אין להוסיף על מה שלא כלול בגזרה המקורית. וכעין סברה זו כתב באגרות משה (אבן העזר חלק ב סי' יא) כשהסביר מדוע לא אסור לגדל יתום בתוך ביתו ולא חששו שיטעו לומר שהוא בנו: "והטעם, כיוון דידוע להמגדלים – לא יניחו שילדיהם כשיצטרכו להנשא, ולשמא ימותו פתאום ולא יודיעו אין חוששין". אמנם, במנחת יצחק (חלק ד סי' ה) חלק על האגרות משה, ולדעתו גם אם ידוע להורים – הגזרה קיימת, אלא אם כן הדבר מפורסם.

אף מו"ר הגרז"נ גולדברג (תחומין י, תקלות העולות לצמוח מהשתלת עוברים, עמ' 273–281) סובר שאין לחוש לזה מעיקר הדין, ומשני טעמים ראשית, קיים ספק מי נחשבת האם, היולדת או בעלת הביצית, וכיוון שהאיסור לגרום לחשש שאח יישא אחותו הוא מדרבנן, כאן שיש ספק אם האיסור קיים, כי ייתכן שהאם שמגדלת את הילד (בפונדקאות – בעלת הביצית) היא האם ההלכתית, אפשר להקל. נוסף לכך, מצאיאות זו, של ילדים הנוולדים מתרומת ביצית ופונדקאות, אינה שכיחה, ולכן אין לחשוש לכך (אמנם מצאיאות זו הופכת לשכיחה עם הזמן).

ומכל מקום, למעשה גם הגרז"נ גולדברג (תחומין שם) כתב שהיתר זה הוא רק בשעת הדחק גדול, אך לכתחילה יש לברר את זהות בעלת הביצית (במקרה של תרומת ביצית) או לפחות פרטים מסוימים עליה, פרטים שיועילו למניעת נישואי קרובים בעתיד. ועוד כתב (אסיא סה-סו, עמ' 46), שאכן, לפי החוק והתקנות הקיימות, במקרה של פונדקאות רשומים בפנקס "צווי ההורות" פרטי ההורים המזמינים וגם פרטי הפונדקאית, ומבחינה זו החוק עונה על דרישות ההלכה (יש לציין שלאחרונה נחקק בישראל חוק המסדיר את הרישום גם במקרה של תרומת ביצית).
אמנם בדיעבד, לאחר מעשה, גם אם לא נעשה רישום, אין לאסור על הוולד להתחתן מספק, כמבואר ברמב"ם (הלכות איסורי ביאה טו, כט): "שאין השתוקי והאסופי אסור בכל אשה שאפשר שתהיה ערה עליו", כיוון "שאין אוסרין עריות ומחזיקין אותן בשאר בשר בספק עד שידוע בודאי שזו ערה עליו". אך לכתחילה חובה על ההורים להודיע לילד את זהותה של הפונדקאית, כדי למנוע נישואי קרובים.
ישנם כמה שיקולים מדוע להשתמש בפונדקאית גויה:

18 (א) פתרון החשש שאח יישא את אחותו: במקרה של פונדקאות שבעלת הביצית היא יהודייה והפונדקאית גויה – אין חשש שאח יישא אחותו, משום שלפי הדעה שבעלת הביצית היא האם, הרי שהוולד יגדל אצלה, ולפי הדעה שהפונדקאית היא האם, הרי שבמקרה זה האם היא גויה, והוולד יעבור גיור, ודינו כגר שאין לו קרובים.

(ב) הכנסת זרע ישראל במעי גויה: מו"ר הגר"ש ישראל (חוות בנימין חלק ג סי' קח), לשיטתו שהפונדקאית נחשבת האם, סובר שאסור להשתמש בגויה לפונדקאית היות שהוולד מיוחס לה, ונמצא שאינו מיוחס לאביו היהודי, וממילא הליך ההפריה כולו אסור משום השחתת זרע. וכתב שאסור להוציא זרע למטרה זו, וגם לאחר שהוצא הזרע יש איסור להכניסו לרחמה של הגויה. אמנם לעיל הערה 14 כתבנו שיש פוסקים הסוברים שאף אם הוולד אינו מיוחס אחריו אין זו השחתת זרע, כיוון שמכל מקום מקיים מצוות שבת או משום שנעשה לתועלת, וכל שכן לסוברים שבעלת הביצית היא האם, הרי שהוולד יהיה מיוחס אליו, וממילא אין בכך השחתת זרע.

(ג) פגם רוחני: הרב שרמן כתב בשם הגרי"ש אלישיב (נישורן כא עמ' תקלה) לגבי שימוש בתרומת ביצית מגויה שהדבר מכוער, וייתכן שכך יסבור גם לגבי שימוש בפונדקאית גויה. וכן כתב הרב שטרנבוך (תשובות והנהגות חלק ה סי' שיח), ששימוש בפונדקאית גויה מטמא את קדושת ישראל. והוסף שיש לחוש שמא שתי הנשים נחשבות כאימהות, והוולד הוא חצוי יהודי וחצוי גוי, והצד היהודי נדחה מכוח הצד הגוי, ואף אם יתגייר – הוא יועיל לתקן רק את הצד הגוי שבו, אך הצד היהודי, כיוון שנדחה מעיקרו – אינו בר-תיקון. יש לציין שיש מחלוקת דומה לגבי תרומת זרע מגוי. יש שאסרו לחלוטין (חלקת יעקב אבן העזר סי' יד, ציץ אליעזר חלק ט ס"י נא פרק ד, מנחת יצחק חלק ד סי' ה), בין השאר מחמת הפגם הרוחני והפרצה בקדושת ישראל. אך האגרות משה (אבן העזר חלק ב סי' יא) התייר, והאריך להסביר שאינו חושש לזה כיוון שאלו סברות חיצוניות, והוא פוסק רק על פי ידיעת התורה. וראה שלדעת האגרות משה, שלא חשש לטעם זה בזרע גוי, כל שכן שלא יחשוש לו בפונדקאית גויה. ואמנם האגרות משה (אבן העזר חלק ד סי' לב) כתב שאף שמעיקר הדין אין איסור בתרומת זרע מגוי – מכל מקום למעשה זו אינה עצה טובה, כיוון שהבעל לא יקיים כד מצוות פרו ורבו, והאישה אינה מצווה, וזה עלול לגרום לקנאה מבעלה. אבל טעם זה לא שייך בנדון של פונדקאית שהזרע הוא מבעלה.

(ד) חשש שיפטור אמו בלא חליצה: מו"ר הגרז"נ גולדברג (תחומין שם) כתב, לעניין תרומת ביצית מגויה, שהיות שלדעה שבעלת הביצית היא האם, אם היא גויה, הוולד אינו מתייחס אחר אביו, ויש לחוש שיפטור את אמו בלא חליצה (אחד הטעמים לגזרת הבחנה האמורים ביבמות מב ע"א). ולפי זה הוא הדין בפונדקאית גויה לפי הדעה שהיולדת היא האם. ולכן הסיק שבמקרה שכזה צריך לפרסם שהאישה גויה כדי למנוע חשש זה. בהערה 18

הובאה מחלוקת האגרות משה (אבן העזר חלק ב סי' יא) והמנחת יצחק (חלק ד סי' ה) אם יש לחוש לתקלה מעין זו אם ההורים יודעים, ולכל הדעות, כשהדבר מפורסם אין לחוש. וייתכן שזו כוונתו של מו"ר הגר"י גולדברג שצריך לפרסם את הדבר, וכדעת המנחת יצחק. למעשה הסכים מו"ר הגר"י גולדברג (בשיחה בעל פה) להתיר פונדקאית גויה רק אם לא מוצאים יהודיה פנויה, ובתנאי שיודיעו למשפחה ולוולד את ההשלכות ההלכתיות הכרוכות בהליך כזה, כנ"ל. גם הרב יעקב אריאל התיר במקרה כזה. הצורך בגיור במקרה של פונדקאית גויה תלוי לרוב הפוסקים בקביעת האימהות. אמנם לדעת הרב אברהם יצחק כלאב (תחומין ה, מיהי אמו של ילד – ההורה או היולדת? עמ' 260–267), אף שקביעת אימהות לענין היחס המשפחתי תלויה בלידה, קביעת יהדות תלויה בבעלת הביצית, ולפי זה, בפונדקאית גויה אין צורך בגיור (אך כתב שאינו פוסק כן למעשה). אך לדעת שאר הפוסקים אין לחלק בין הנדונים. לכן, לפי הדעה שבעלת הביצית היא האם, הוולד יהודי לכל דבר ואינו זקוק לגיור, ואילו לפי הדעה שהפונדקאית היא האם, הוולד נחשב גוי וזקוק לגיור. ולמעשה יש לגייר את הוולד כדי שהוא יהיה יהודי לכל הדעות.

19

בענין הגיור, יש לדון אם תועיל טבילת הפונדקאית במשך ההיריון עבור הוולד. מבוואר בגמרא (יבמות ע"א) שגויה מעוברת שהתגיירה – טבילתה מועילה גם לוולד. וטבילתה מועילה לא רק למאן דאמר עובר ירך אמו, אלא גם למאן דאמר שעובר אינו ירך אמו, כיוון שזה מקום גידולו ("היינו רביתיה"), וגוף האישה אינו נחשב לחציצה. אולם לגבי פונדקאית יש ספק אם תועיל טבילתה לוולד. בנשמת אברהם (חלק ד אבן העזר סי' ה ס"ק ב) כתב בשם הגר"י אורבך: "אם הפונדקאית הגויה טבלה לשם גיור בזמן 'עבורה', גם זה לא מועיל לעובר, כי שמא אינה אמו ואין לה בעלות עליו, ודומה למינקת שקיבלה ילד בפקדון" (וצ"ע כוונתו, כי אם הפונדקאית אינה האם – אז בעלת הביצית היא האם. ואם היא יהודיה – הוולד אינו צריך גיור. ואולי כוונתו למקרה שגם בעלת הביצית היא גויה והפונדקאית התגיירה במהלך עיבורה). נוסף לכך, ייתכן שסברות אלו של "עובר ירך אמו" וכן "היינו רביתיה" אמורות רק בעובר הגדל באופן טבעי ברחמה של אישה מביצית שלה, ולא כאשר הושלתה ביצית מופרית בגופה (ענין במאמרו של הרב בן מאיר, אסיא מא, עמ' 30). ובפרט אם הפונדקאית עצמה אינה מתגיירת, יש להסתפק אם תועיל טבילתה עבור הוולד (ענין היטב בדברי הגאון ר' עקיבא איגר לכתובות יא ע"א ד"ה אר"ה). לכן, למעשה נראה שאין לסמוך על טבילת הפונדקאית.

עוד יש לדון מה יברכו בברית המילה של זכר שנולד מפונדקאית גויה לפי השיטות שצריך גיור לחומרה. הרב פרופ' אברהם שטיינברג מסר לנו בשם הגר"י גולדברג והגר"י וייס שיברכו "על המילה", שהיא ברכה כוללת, ומועילה גם למתגייר. ולא יברכו "למול את הגרים", שהיא ברכה ייחודית ואינה מועילה ליהודי, ולא יברכו "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו", כדין ספק ברכות.

20

השולחן ערוך (אבן העזר ו, ח) פסק שגיורת, אפילו פחותה מבת שלוש שנים אסורה לכהן. ולכן כתב הגר"י גולדברג (תחומין י, עמ' 280), שבת מביצית גויה (וממילא הוא הדין מפונדקאית גויה, על פי הכרעתו שיש לחוש לשתי האפשרויות) שתעבור גיור, תהיה אסורה לכהונה. הרב יעקב אריאל מציע שבהפריית המבחנה יבחרו שיהיה בן ולא בת (באהלה של תורה, אבן העזר סי' ע, וכן בשיחה עמו ביום כ"ו בכסלו תשע"ג). ואם הבעל כהן, הבן יהיה ספק כהן (שכן אם בעלת הביצית היא האם – הבן מתייחס אחר אביו, אך אם הפונדקאית היא האם, כיוון שהיא גויה הוא אינו מתייחס אחר אביו), ולא יוכל לשאת את כפיו, אך יצטרך להחמיר באיסורי כהונה.

21

הראש"י והרב הראשי לישראל הרב עמאר פסק, על פי דעתו של הראש"י הגר"י יוסף, להתיר שימוש בפונדקאית נשואה, כמפורט בהערה הבאה. באפשרות של פונדקאית נשואה יש לדון בכמה היבטים:

22

א) חשש ממזרות: הפוסקים חלוקים בשאלה אם אשת איש שהתעברה מהזרעה מלאכותית מזרעו של גבר אחר הוולד ממזר. הבי"ח (יו"ד סי' קצה ס"ק ה) כתב שמצא בהגה"ת רבינו פרץ על הסמ"ק שאסור לאישה לשכב על סדינים ששכב עליהם איש אחר, מחשש שאח יישא אחותו, אבל לממזרות אינו חושש (אף שמדובר באישה נשואה), "כיון דאין כאן ביאת איסור – הולד כשר לגמרי, אפילו תתעבר משכבת זרע של אחר" (וראה מאמרו של פרופ' שמחה עמנואל, נוסחאות מכת"י של תשובת רבנו פרץ מקורביל, והשלכותיהן לדין הזרעה מלאכותית, בתוך: המעין תמוז תשע"א, על אודות הנוסחאות השונות של דברי רבינו פרץ בכתבי יד השונים). ועל פי זה פסק למעשה האגרות משה (אבן העזר חלק א סי' י; שם סי' עא; וכן ב סי' יא) שאשת איש שהתעברה מהזרעה מלאכותית מזרעו של גבר שאינו בעלה – שהוולד כשר. וכן פסק ביביע אומר (אבן העזר חלק ב סי' א) וכן נקטו פוסקים נוספים. אמנם כמה פוסקים חלקו, וסברו שיתכן שיהיה ממזר אף בלי ביאת איסור. האדמו"ר מסאטמר (המאור, אב תשכ"ד) כתב שבכלל איסור אשת איש הוא לא רק ביאה, אלא עצם נתינת זרע של גבר זר אל האישה. ולכן, כשם שיש ממזרות מביאת איסור – כך יש ממזרות מנתינת זרע מכוונת אל אשת איש. ואין זה דומה לנדון של רבינו פרץ, מפני ששם לא הייתה נתינה מכוונת של הזרע (אמנם במאמרו של פרופ' עמנואל מבוואר שלפי אחד מכתבי היד של תשובת רבינו פרץ לא משמע כך, אלא אף בנתינת זרע מכוונת אינו ממזר אם לא הייתה ביאת איסור, אלא שלדעת פרופ' עמנואל הדברים אינם מלושנו המקורית של רבינו פרץ אלא תוספת של חכם אחר שהעתיק את תשובתו). וכן דעת הישכיל עבדי (חלק ה אבן העזר סי' י). ומגד י שחלקו על דינו של רבינו פרץ (זכר לחגיגה, חגיגה טו ע"א; אבד אליהו מאיר בלאך, בענין הזרעה מלאכותית, בתוך הפרדס, סיון תש"ג) וסברו שממזרות לא תלויה כלל באיסור, ואף שהאישה הופרתה בהיתר, כיוון שהופרתה מאדם שהוא ערוה עליה – הוולד ממזר. וכן כתב במנחת שלמה (תנינא סי' קכד) והביא ראייה מדברי התוספות (יבמות טז ע"ב ד"ה קסבר), שכתבו שלפי הדעה שגוי הבא על בת ישראל הוולד ממזר, אפילו אם בא עליה בצנעה, שהביאה היא ביאת היתר מהתורה, מכל מקום הוולד ממזר משום שאין קידושין תופסים בגוי (כך הוא תירוצם הראשון של התוספות, וכתבו בסוף שתירוץ זה עיקר). ואם כן, מצאנו ממזרות מביאת היתר לשיטת התוספות, ולכן הסיק במנחת שלמה שאין לסמוך לקולא על שיטת רבינו פרץ.

בחלקת יעקב (אבן העזר סי' טו) הקדימו בראיה זו מדברי התוספות, אלא שמסקנתו היא שאם בא לפנינו ולד שנולד מהזרעה מלאכותית מאשת איש מאיש אחר יהודי שאינו בעלה, אי אפשר לאסור עליו לבוא בקהל, מכיוון שבדברי רבינו פרץ מפורש שאינו ממזר, ולא מצאנו מי שחולק עליו בפירוש, אבל לכתחילה אין להתיר להביא ילד לעולם באופן זה, כי יש לחוש שמא התוספות חולקים על רבינו פרץ.

אמנם בתשובות והנהגות (חלק ב סי' תרצ) דחה את הראיה מדברי התוספות, כי דבריהם אמורים לדעה שלא נפסקה להלכה (שהרי אנו פוסקים שגוי הבא על בת ישראל הוולד אינו ממזר), ועוד, שאף אם אין לאו על ביאת גוי בצנעה, מכל מקום הגברא פסול, ואין קידושין תופסים בו, ולכן גם האישה נעשית זונה ונפסלת לכהונה, ואי אפשר להביא מכאן ראייה להפריה, שהרי בהפריה אין ביאה, לא ביאת איסור ולא ביאה עם גברא פסול.

וראה עוד בני האובה (להלכות אישות טו, ו), מנחת יצחק (חלק ד סי' ה), ציץ אליעזר (חפ"ק יג סי' צז) ואוצר הפוסקים (סי' א אות מב). לסיכום, מצאנו שלוש שיטות: יש הסוברים שאין ממזרות אלא בביאת איסור; יש הסוברים שגם הזרעה היא איסור כמו ביאה, ולכן יש ממזרות גם מהזרעה מכוונת; ויש הסוברים שממזרות אינה תלויה כלל באיסור, אלא מעצם העובדה שהאישה הופרתה מזרעו של אדם שהוא ערוה עליה.

בפונדקאות, כאשר מפרים ביצית של האישה מזרעו של בעלה בהפריה מלאכותית ואחר כך משתילים את הביצית המופרית ברחמה של פונדקאית, אף אם הפונדקאית נשואה, יש לומר שאין חשש ממזרות לכל הדעות. לדעת הסוברים שאין ממזרות אלא מביאת איסור, ודאי שאין כאן ביאת איסור. גם לדעה שיש איסור בהזרעה מלאכותית של אשת איש, כאן אין נותנים זרע ברחמה של אשת איש, אלא ביצית מופרית, ואין מקור לאיסור על כך. ולשיטה האחרונה, שיש ממזרות גם בלי ביאת איסור, אלא די אם האישה הופרתה מזרעו של אדם שהוא ערוה עליה כדי שהוולד ייקרא ממזר, הנה לסוברים שבעלת הביצית היא האם – ודאי שאין כאן חשש ממזרות, כי בעלת הביצית היא אשתו של בעל הזרע, והם הורי הילד ואין חשש ממזרות. ואף לסוברים שהפונדקאית היא האם, מכל מקום היא לא הופרתה ישירות מזרעו של אדם שהוא ערוה עליה, אלא ביצית שהופרתה מזרעו נכנסה לרחמה, ואם כן ייתכן שאין כאן ממזרות אף לשיטה זו. וכיוון שאף הנוקטים בשיטה זו מודים שלדעת רבינו פרץ אין ממזרות בהפריה ללא איסור, ואינם חוששים אלא לספק ממזרות, כי ייתכן שראשונים אחרים חלוקים עליו, בפונדקאות שיש כמה צדדים לומר שאף הם יודו שאין כאן חשש ממזרות – יש להקל.

וכן פסק הרב יעקב אריאל בשיחה עמו (ביום כ"ו בכסלו תשע"ג), שאין לאסור משום חשש ממזרות (אבל הוא אוסר מטעם אחר, וכמבוואר לקמן). וכן התיר למעשה הראש"י הרב עמאר (בהסכמת הראש"י הגר"י יוסף) בשעת הדחק שאישה נשואה תהיה פונדקאית, כיוון שאין לחוש לממזרות לכל הדעות. והוצרך להתיר כן, כיוון שקיים קושי רב, מציאותית וכלכלית, לאתר פנויה יהודיה שתסכים לשמש פונדקאית. וסייג את היתרו, שאין ללמוד ממנו למקרים אחרים בסתם. אולם לדעת מו"ר הגר"י גולדברג (אסיא סה-סו עמ' 47) יש להתרחק מהאפשרות שאישה יהודיה נשואה תשמש פונדקאית, אף שלדעתו אין כאן חשש ממזרות, כיוון שדי במיעוט הפוסקים שלדעתם הדבר אסור כדי לפגום בעמדתו העתידי של הוולד, שמא יטילו בו פגם יוחסין, וכך גם הורה בשיחה עמו (ביום כ"ו בכסלו תשע"ג). אולם כאמור, ייתכן שאין כאן אפילו מיעוט פוסקים שיטילו בו פגם יוחסין למעשה, ולכן במקום הצורך להקל.

ב) גזרת מעוברת ומינקת תמירו: הרב יעקב אריאל הורה (בשיחה בעל פה ביום כ"ו בכסלו תשע"ג) שאין לאישה נשואה להיות פונדקאית מחמת הדין שאסור לשאת מעוברת ומינקת חבירו (יבמות מב ע"א, כתובות ס, שולחן ערוך אבן העזר יג, יא), וממילא פונדקאית נשואה תצטרך לפרוש מבעלה. לדעת הרב יעקב אריאל, כשם שאסור להינשא לכתחילה – כך הם אסורים לאחר הנישואין כשהיא מעוברת מאחר. וכן דעת הציץ אליעזר (חלק ג סי' כז פרק ד), שכתב כן לגבי הזרעה מלאכותית, מאחר שהאישה צריכה לפרוש מבעלה בימי העיבור וההנקה.

אולם כמה פוסקים כתבו שגזירת חז"ל הייתה רק להינשא לכתחילה, אבל אם התעברה לאחר הנישואין, אין חיוב להפרישה (אבני מילואים סי' יג ס"ק א; ישועות מלכו אבן העזר סי' קה; עזרת כהן סי' ח; ועיין באוצר הפוסקים סי' יג ס"ק סח). ומשמע מלשונם (בפרט בעזרת כהן) שאין הדין תלוי בטעם הגזרה, אלא בגדר הגזרה, ואין להוסיף עליה, ולא אסרו אלא נישואין עם מעוברת חברו, ולא כאשר כבר נשוי לה. (ג) במקרה של פונדקאות כזו יש גם חשש לשלום בית בין הפונדקאית ובעלה, ולכן יש לוודא שהדבר נעשה בהסכמה מלאה של בעלה. השולחן ערוך (יו"ד רסח, ב-ג) מנה את קבלת המצוות כאחד התנאים שמעכבים את הגיור אף בדיעבד. לפיכך, זוג שאינו מגדיר עצמו שומר מצוות שיבחר באפשרות של סעיף ד (פונדקאית גויה), עלול להיות מנוע מלגיייר את הוולד. עיינו שו"ת במראה הבזק חלק ה סי' פה-פו. אין מקום לחייב בפדיון הבן בפונדקאית גויה שלא ילדה קודם, אף אם נאמר שבעלת הביצית היהודייה היא האם. אמנם לשון השולחן ערוך (יו"ד שה, א): "מצות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא בכור לאמו הישראלית", אך מדברי הגמרא (בכורות מז ע"א) משמע שגדר 'אם' לעניין פדיון אינו מצד יוחסין, אלא מצד פטר רחם. הגמרא אומרת שלווייה שילדה, בנה פטור מפדיון הבן, אף שמשפחת אם אינה קרויה משפחה: "שאני התם דאמר קרא 'פטר רחם' – בפטר רחם תלא רחמנא". לכן במקרה שאין פטר רחם מישראל, כלשון הפסוק, "פטר רחם מבני ישראל" (במדבר ג, יב), אין מקום לחייב בפדיון הבן.

23

24

25

בדין פדיון הבן באם פונדקאית, יש לדון מכמה צדדים: לפי הדעה שהפונדקאית היא האימא, פשוט שהוולד חייב בפדיון, כיון שהוא פטר רחם לאמו. וכן כתב הציץ אליעזר (חלק כב סי' נה), שלשיטתו שהיוולדת היא האימא – גם במקרה של הפריית מבחנה הוולד חייב בפדיון הבן. ואמנם בתשובתו התייחס למקרה שמחזירים את העובר לרחמה של בעלת הביצית, אבל משמע שהוא הדין לפונדקאית, שהרי הטעם הוא שהיא אמו. הגר"ז"נ גולדברג (תחומין ה) הביא הוכחה לשיטה שהלידה קובעת אימהות מהדין שחיוב בפדיון הבן תלוי בלידה, כמבואר בשולחן ערוך (יו"ד שה, כ): "השפחה שנשתחררה וכותית שנתגירה כשהן מעוברות, וילדו, אף על פי שהורתו שלא בקדושה, והואיל ונולד בקדושה חייב, שנאמר: 'פטר רחם בישראל' (במדבר ג, יב) והרי פטרו רחם בישראל" (ומקורו מבכורות מו ע"א). העובר הוא כקטן שנולד, מחמת הגירות, ואף על פי כן הוא חייב בפדיון הבן. ומכאן מוכח שהלידה קובעת את האימהות לעניין פדיון הבן. וראה מה שהקשה על ראייה זו הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה חלק ד סי' ע), וראה לעיל הערה 8 בדיון על סוגיית אחים תאומים (יבמות צו ע"ב). מכל מקום הסברה בעינה עומדת, שאם הלידה קובעת את האימהות, פשוט שיהיה חייב בפדיון הבן, וכמו שכתב הציץ אליעזר. אולם לפי הדעה שבעלת הביצית היא האימא, יש להסתפק אם 'פטר רחם' הוא דווקא כאשר בעלת הרחם היא גם אמו של הוולד.

הבסיס לספק זה הוא הסוגיה העוסקת ב"הדביק שני רחמים": בגמרא (חולין ע ע"א) הסתפק לגבי פטר רחם בבכור בהמה: "הדביק שני רחמים ויצא מזה ונכנס לזה מהו? ידידה פטר, דלאו ידידה לא פטר, או דלמא דלאו ידידה נמי פטר? תיקו". מדויק מלשון הגמרא, שהוולד הוא ודאי לאו ידידה של הרחם השני שממנו יצא, והספק הוא שמא 'פטר רחם' נחשב גם כשהוולד אינו שלו, וכן מדויק מלשון הרמב"ם (הלכות בכורות ד, יח). ואם כן, על פניו נדון זה דומה לנדון של פונדקאות לפי הדעה שבעלת הביצית היא האם, שיש ולד שפוטרו את הרחם, אבל הוא אינו בנה. ולפי זה, להלכה יש ספק אם הוולד חייב בפדיון הבן, שהרי כך ההלכה בהדביק שני רחמים. וכן דעת הגר"ש גורן (תורת הרפואה עמ' 181-182), והרב יעקב אריאל (בשיחה בעל פה).

אמנם התוספות (כתובות ד ע"א ד"ה עד) כתבו על ספק זה שלא יבוא לעולם, ונכתב בגמרא רק משום 'ידרוש וקבל שכר', אך בדורנו התברר שייטכן שיש נפקא מינה לעניין פונדקאית. ועוד שהתוספות דיברו על המקרה המסוים של 'הדביק שני רחמים' שהוא לא ייתכן, אבל עדיין אפשר לדמותו למקרים אחרים, כגון בפונדקאות.

אולם בשו"ת מעשה חושב (לרב לוי יצחק היילפרין, חלק ז סי' טז) דייק מלשון הגמרא ומלשון הרמב"ם שהספק הוא דווקא אם הוולד פוטר את הרחם השני שממנו נולד, דהיינו אם הוולד שבא אחריו ברחם השני יהיה קדוש בקדושת בכורה. אבל בגמרא לא הסתפקו בפירוש לגבי קדושת בכור בולד הראשון.

ולפי זה ייתכנו שלוש אפשרויות בדין קדושת בכור: (א) הקדושה והפטור תלויים זה בזה, ואף שבגמרא הסתפקו לגבי פטור – הוא הדין לגבי הקדושה, וממילא להלכה זה ספק.

(ב) פשוט שהוולד קדוש בבכורה, מהרחם הראשון שממנו נולד ראשונה או מהרחם השני, כיוון שהוא פטר רחם אף שאינו בנה, והסתפקו בגמרא רק אם הרחם השני פטור, שמא צריך שיהיה גם בנה.

(ג) פשוט שהוולד אינו קדוש בקדושת בכורה מהרחם הראשון, כיוון שלא יצא לאוויר העולם אלא ישירות לרחם השני. ואף אינו קדוש מהרחם השני, כיוון שאינו בנה. והסתפקו בגמרא רק אם לפטור את הרחם השני, שמא יועיל אף שאינו בנה.

ולפי זה נראה שאי אפשר להוכיח מכאן לעניין קדושת בכור בפונדקאית. ועוד, שרבינו גרשם (על הגמרא שם) כתב בפירוש הספק: "מי אמרין ולד ידידה פטר, והא לאו ולד ידידה מן האחרונה ולא פטר את האחרונה מן הבכורה דלאו ולד ידידה הוה, או דלמא כיון דרחמא מקדש הבכור פטר". מבואר שלדעת רבינו גרשם פשוט שהוולד קדוש בקדושת בכורה מהרחם השני אף שאינו הבן שלה. והספק הוא רק לגבי הפטור, אם הוא תלוי בקדושת הבכור או לא. ואפשר לומר שהטעם שאינו קדוש מהרחם הראשון הוא כיוון שלא יצא לאוויר העולם אלא ישירות לתוך הרחם השני, ורק משם יצא לאוויר העולם. ומכל מקום לפי רבינו גרשם עולה שפטר רחם מקדש בקדושת בכור גם ולד שאינו שלה. ואם כן הוא הדין בפונדקאית, שאף אם אינו בנה – חייב בפדיון הבן.

אלא שעדיין יש להסתפק אם יש להקיש מבכור בהמה לבכור אדם, אבל בפשטות אין הבדל, כיוון שהתורה קבעה לשניהם בשווה את הגדר של 'פטר רחם'. וכן דעת הגר"ש גורן (תורת הרפואה שם) שדין הגמרא שייך גם בבכור אדם, והגמרא לא נקטה דוגמה של בהמה אלא משום שבגופה ההשתלה קלה יותר, כיוון שאין לה פרוזדור (שבת קו ע"ב). וגם מדעת רש"י והרמב"ם אין הכרח שיחלקו על רבינו גרשם, וייתכן שדעתו מוסכמת. וזה מחליש את ההוכחה מדין זה לפונדקאית.

והגר"ש אלישיב (דבריו הובאו בנשמת אברהם, מהד' שנייה, חלק ג אבן העזר סי' א סעיף ו הערה 12) סובר שבפונדקאית הוולד נחשב שלה לעניין פדיון הבן, ולכן יעשו פדיון הבן בכרכה. ולדעתו דין הפונדקאית אינו דומה לדין הדביק שני רחמים, כיוון שבפונדקאית הוא גדל ברחמה תשעה חודשים, מה שאין כן בהדביק שני רחמים, שהוולד נולד מהרחם השני לאחר שכבר היה שלם וגמור מהרחם הראשון. ויוצא, שאף שדרך כלל דעת הגר"ש אלישיב היא להחמיר ולהחשיב את שתי הנשים לאימהות, ואף יש אומרים שלדעתו בעלת הביצית היא האם העיקרית, מכל מקום, לדעתו, פדיון הבן אינו תלוי בייחוס אלא בגידול ולידה, ולכן פסק שחייב בפדיון.

לסיכום, לסוברים שהפונדקאית היא האם, הוולד חייב בפדיון הבן. לסוברים שבעלת הביצית היא האם, יש הסוברים שלעניין פדיון הבן ספק אם הוולד חייב בפדיון, ויש המחייבים בפדיון. כאמור, שאלה זו אינה מעשית בדרך כלל, כי על פי רוב רק נשים שכבר ילדו משמשות פונדקאיות.

שם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניציבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד. זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראל של מכון ארץ חמדה.

לרכישה